

НАУКОВИЙ СЕМІНАР «ГОЛОКОСТ І МАСОВЕ НАСИЛЬСТВО НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ»

У Львові 9–11 травня 2019 р. відбувся науково-методичний семінар «Голокост і масове насильство на теренах України в першій половині ХХ століття» для викладачів історії Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської, Рівненської та Волинської областей. Семінар організували Український центр вивчення історії Голокосту разом із Меморіалом Шоа (Париж) у співпраці з Меморіальним музеєм тоталітарних режимів «Територія Терору».

Для нас важливо, що семінар проходив у Дні пам'яті про жертви Другої світової війни і перемоги над нацизмом та закінчення війни в Європі. Семінар відбувся в історичному місці важкої пам'яті – музеї «Територія Терору», а це терени колишнього Львівського гетто, місця злочину нацистів проти місцевої єврейської громади. Тут також розміщувалася пересильна тюрма № 25, звідки сталінська влада після війни депортувала десятки тисяч людей різних національностей. Учасники мали чудову можливість прослухати ґрунтовні лекції відомих українських, французьких, німецьких істориків: Олександра Лисенка, Олександра Зайцева, Марти Гавришко, Андрія Усача, Ірини Склокіної, Володимира Склокіна, Анатолія Подольського, Анетт В'єйорки, Грегуара Кауфмана, Таля Брутмана, Крістофа Теріконе, Дітера Поля. Цей науково-методичний семінар – наш внесок у збереження і захист пам'яті жертв тоталітарних режимів на теренах України, що панували в минулому столітті. Пам'ятаємо – отже перемагаємо!

Пропонуємо вашій увазі відгуки учасників наукового семінару.

«Ми відповідальні не за минуле, а за збереження пам'яті про минуле». Ця теза, почута під час семінару, заслуговує бути одним із головних інструментів для вирішення багатьох проблем сучасного українського суспільства. І мова, перш за все, не про примирення з сусідніми народами, а про примирення з самими собою. Адже у пам'яті багатьох українських родин зберігаються незагоєні рани та «шафи» з прихованими «ске-

Лекція Олександра Зайцева

летами», про які прийнято мовчати. А для того, щоб вилікувати хворобу, потрібно спершу визнати, що ти хворий.

Сьогодні суспільство лише починає визнавати наявні проблеми та звертатися до «білих плям» історії. На жаль, багато в чому це визнання пов'язане зі смертю безпосередніх учасників стертих із пам'яті подій, які могли допомогти зрозуміти їхні вчинки крізь призму «простої людини», а не сухих фактів і статистики. З іншого боку, цей розрахунок з історією як іспит на зрілість нації складатимуть молоді покоління українців, які нині здобувають освіту у школах. Як наслідок, основними постачальниками інструментів для змін у ставленні учнів до Голокосту, масового насильства та інших подібних питань є учителі.

З огляду на це, регіональний навчально-методичний семінар «Голокост і масове насильство на теренах України в першій половині ХХ століття» став для мене важливим джерелом нової інформації та практичних навичок для висвітлення складних для розуміння подій ХХ ст. Зважаючи на велику роль учителя у формуванні світогляду та знань учнів, його невідповідність до висвітлення складних питань недавньої історії сприяє відтермінуванню вирішення проблеми історичної амнезії. А такі заходи, як цей науково-методичний семінар, допомагають нівелювати таку загрозу.

Своєрідною «родзинкою» стали лекції французьких і німецьких істориків, які дали змогу поглянути на багато речей більш об'єктивно. Адже багато українців, і я також, схильні до своєрідного «національного егоїзму». Тому прослухані лекції були не лише цікавими, а й корисними для бачення цілісної картини того історичного періоду.

Підсумовуючи сказане, дякую за отримане інтелектуальне задоволення від участі в семінарі й бажаю організаторам насади та подальших задумах та зверненнях!

Андрій Яворський, учитель історії Івано-Франківського фізико-технічного ліцею-інтернату Івано-Франківської обласної ради, кандидат історичних наук

Надзвичайно позитивні враження залишилися у мене від семінару на тему «Голокост і масове насильство на теренах України в першій половині ХХ століття», який проходив у Львові 9–11 травня 2019 р. Це була унікальна можливість обмінятися досвідом і думками щодо вивчення непростих, трав-

матичних подій Другої світової війни з колегами з України, Франції, Німеччини. Вразили глибокі знання, високий фаховий рівень науковців – учасників семінару, їхня ерудиція, володіння матеріалом, вміння цікаво подавати інформацію, уважено і толерантно аналізувати найделікатніші питання історії масового насильства першої половини ХХ ст. Особливо яскравими були виступи Анетт В'єйорки, Марти Гавришко, Олександра Зайцева, Андрія Усача, Анатолія Подольського, Талія Брутмана. Запам'ятався практикум «Зображення Голокосту», який провів Крістофер Теріконе. Під час цього заняття ми мали можливість відпрацювати методи і прийоми роботи з візуальними джерелами, що використовуються в освітньому процесі і є важливим інструментом формування інтересу до теми та пробудження емпатії щодо жертв Голокосту. Надзвичайно актуальним було практичне заняття «Мова ворожнечі та насильство сьогодні. Як навчити учнів розпізнавати мову ворожнечі та визначати її вплив?», яке провела Надія Уфимцева. З'ясувалось, що навіть нам, дорослим людям, не так легко розпізнати мову ворожнечі, побачити явні та приховані загрози, які вона може нести.

Вразила також Ольга Педан-Слепухіна, яка змусила всіх іншими очима побачити столицю Галичини під час екскурсії «Відвідання місць пам'яті у Львові». Багато учасників семінару вперше побували в музеї «Територія Терору» та ознайомились із його змістовною експозицією.

Загалом, програма семінару була надзвичайно насиченою та ретельно продуманою; забезпечено якісний синхронний переклад. УЦВІГ, Меморіал Шоа та «Територія Терору» продемонстрували європейський рівень організації заходів такого масштабу. Широ дякую і сподіваюсь на подальшу співпрацю!

Лариса Лотоцька, вчитель історії, директор ЗОШ І–ІІІ ступенів с. Кульчин Турійського району Волинської області

Широ дякую за змістовний та цікавий семінар організаторам. Враження неймовірні! Це було актуально, пізнавально, сучасно. Виклад доповідачів був настільки високий, професійний, констатуючий та вражаючий...

Я дізналася дуже багато нового, були моменти, коли «мурашки» бігали по шкірі, емоції переповнювали. Таке вдале поєднання – місце проведення, наукове подання тем, блискуча екскурсія – дало можливість не тільки поглибити проблему Голокосту, а й зрозуміти і відчувати ті трагічні моменти. Я ніколи не замислювалась, що для сучасного українського суспільства ця тема є актуальною. Після практикуму Надії Уфимцевої «Мова ворожнечі та насильство сьогодні» побачила, що така проблема є, на жаль.

Отож, проведення семінарів про Голокост в освітньому середовищі є дуже важливим. Ми маємо донести молодому поколінню цінність людського життя, не повторювати помилок із минулого, подолати ті стереотипи, які передавались нам поколіннями. Тому проведення таких заходів є цінною роботою УЦВІГ.

Марія Середюк, Івано-Франківський академічний ліцей-інтернат Івано-Франківської міської ради, вихователь

Участь у триденному українсько-французькому семінарі з історії Голокосту для мене – нова сторінка у професійній діяльності. У музеї «Територія Терору» зібралися професійні історики, вчителі та викладачі, які активно висловлювали свої думки та припущення, дискутували, спілкувалися. Тема-

тика Голокосту в українській історії є недостатньо вивченою й доволі болісною. Учасники дізналися багато нового, почули різні погляди на складні питання. Перебуваючи у такому шанованому товаристві, я для себе також відкрив чимало нового та раніше не відомого: з виступів А. Подольського, Н. Уфимцевої, М. Гавришко, А. Усача та інших. Зокрема, мандрівка єврейськими місцями Львова дала змогу побачити трагічну історію цієї громади.

Під час семінару я оволодів новими методиками роботи з джерелами в навчанні історії. Знищення євреїв під час війни є частиною української історії; у процесі вивчення предмета учні повинні дійти розуміння, що такі катастрофи не відбуваються випадково і їм можна запобігти. Саме розуміння, а не просто вивчення Другої світової та Голокосту, щоб унеможливити повторення цього у майбутньому. Ця тема формує загальнолюдські цінності та почуття співпереживання.

Висловлюю організаторам величезну вдячність за підготовку та проведення цього семінару. Завдяки цьому заходу я дізнався про історію дівчинки у зеленому светрику. Мене ця історія дуже зворушила, тому нещодавно я переглянув фільм про ці події «У темряві». Семінар завершився, але пам'ять про нього назавжди залишиться. Зустрічі з новими людьми, душевне спілкування та дружба – це ті моменти, які дають нам семінари і тренінги. Історія повторюється, бо її ніхто не слухає, – тож потрібно слухати та пам'ятати.

Михайло Скрипка, вчитель історії, Жовківська ЗОШ № 2, Львівська область

У кожного із нас є своя стежина, яка веде Життям до Вічності. У когось вона пролягає через квітучий сад, хтось залишає сліди вздовж берега моря, а ще хтось збиває ноги об гостре каміння гірської дороги. У кожного свої радощі і тривоги... Спостерігаючи за долями людей, так легко повчати, застерігати, критикувати. Але достатньо самому пройти кілька кроків будь-яким шляхом, і розуміння, а згодом навіть співчуття, вже ніколи не покинуть нас.

Упродовж трьох днів ми, педагоги, разом із українськими та французькими науковцями щоразу проходили життєвим шляхом обраного Богом народу. Наші нетривалі «подорожі» в історію переслідувань і тортур євреїв завжди завершувалися в одному й тому самому місці – над прірвою. На карті життя людства цю темну пляму називають Голокостом. Мільйони євреїв були приречені, коли Європу першої половини ХХ ст. покрив густий туман антисемітизму, упереджень, ненависті. Плекаючи надію побачити сонячні промені, нещасні не помічали, що кожна вимушена згода із несправедливістю, кожна поступка агресору наближала їх до найгіршого. А ще задрозці, бажання знайти винуватців усіх бід і труднощів перетворювали ближніх на пекельних катів.

У ці травневі дні цікаві лекції, спілкування з дослідниками, відвідання місць пам'яті у Львові, саме приміщення музею «Територія Терору» змусили мене переглянути своє ставлення до євреїв і поглиблювати знання з цієї теми. Особлива подяка організаторам семінару за подаровані книги. Багаторічні пошуки науковців і долі простих людей не просто задовольняють цікавість, а дають можливість проводити паралелі з сучасністю. Обов'язково із сучасністю!!! Щоб добре розуміти події сьогодення і вчити дітей бачити межу, за якою – прірва.

Олександра Козубаш, вихователь, Тлумачька спеціальна загальноосвітня школа-інтернат

XIX ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ КОНКУРС УЧНІВСЬКИХ РОБІТ «ІСТОРІЯ І УРОКИ ГОЛОКОСТУ» ім. І. Б. МЕДВИНСЬКОГО

17–19 травня 2019 р. у Києві, в Пуці-Водиці, відбувся XIX Всеукраїнський конкурс учнівських робіт «Історія і уроки Голокосту» ім. І. Б. Медвинського (за 2018–2019 навчальний рік). Український центр вивчення історії Голокосту організував конкурс за підтримки Асоціації єврейських організацій та общин України (Ваад України) та Посольства Держави Ізраїль в Україні.

Із надісланих на конкурс проектів до захисту було допущено 34 роботи. Особливістю цього річного конкурсу стало те, що кількість дослідницьких і творчих робіт була однаковою.

Програма конкурсу, як і в попередні роки, виявилася насиченою: захист робіт в обох секціях чергувався з теоретичними та практичними заняттями.

18 травня о 12.00 за київським часом учасники конкурсу, разом з усією країною, хвилиною мовчання вшанували пам'ять жертв депортації кримських татар 1944 р., а ввечері переглянули художній фільм «Хайтарма» в актовій залі.

Цьогорічні роботи вирізнялися високою якістю виконання, серйозним науковим підходом (дослідницька секція) і творчим натхненням (творча секція), адже крізь сувору рецензію пройшла невелика, порівняно з попередніми роками,

Учасники конкурсу

кількістю робіт. Відповідно, і боротьба за призові місця була серйозною. Переможцями та призерами стали:

Дослідницька секція

I місце – Юлія Ткачук, м. Чернівці. «Рятівники євреїв під час Голокосту» (науковий керівник Н. Герасим).

II місце – Катерина Зоураб, м. Полтава. «Авторська екскурсія “Полтава. Голокост. Місця пам’яті”» (н. к. О. Москаленко).

III місце – Марія Корівник та Ігор Негода, м. Макарієв. «Особлива мішень для нацистів (відеоробота)» (н. к. В. Гедз, А. Ашенко, Т. Мельник, М. Ковалінська).

IV місце – Єва Глухова, м. Київ. «Діна Пронічева: доля країни через долю людини» (н. к. І. Фрідман).

V місце – Артем Нечепуренко, м. Кривий Ріг. «Проблеми збереження історичної пам’яті про пораймос в Україні» (н. к. Н. Барабаш, В. Капильцова).

Творча секція

I місце – Ольга Панасенко, м. Київ. «Діти Голокосту» (н. к. Л. Фузик).

II місце – Маргарита Семеній, смт Хорошів Житомирської області. «Експресивно забарвлена лексика в поетичній збірці “Бабин Яр. Голосами” Маріанни Кіяновської» (н. к. В. Шевчук).

III місце – Марина Лазарук, м. Київ. «Закатована. Розстріл. 31 березня. Охоронці концтабору Берген-Бельзен... трупні в’язні. 1 квітня 9:16. Газова камера» (н. к. Т. Заліва).

IV місце – Анастасія Правоторова, м. Кам’янське. «Серія малюнків у техніці комп’ютерна графіка на тему: “Історія – життя пам’яті”» (н. к. С. Антіпова).

V місце – Яна Ковальчук, с. Острожець Рівненської області. «Серія малюнків “Історія однієї родини”» (н. к. О. Кулішова).

Дуже цікавою була зустріч з адвокатом проф. Марком Фрайманом із Канади, який розповів про долю єврейської громади м. Самбора. Пан Фрайман є нащадком членів цієї громади і нині опікується питанням вшанування пам’яті в рідному місті своїх батьків.

Загалом конкурс, як завжди, проходив у дружнелюбній атмосфері корисного та приємного спілкування. Вітаємо переможців і призерів! Бажаємо всім іншим учасникам наснаги та успіхів наступного року!

Наступний 2020 рік стане для конкурсу ювілейним. Отже, щиро запрошуємо взяти в ньому участь.

Під час практичних занять

Ольга Лімонова, вчитель історії та правознавства

ПРОЕКТ «ЗАХИСТИМО ПАМ'ЯТЬ»

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ СЕМІНАР ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ – УЧАСНИКІВ ПРОЕКТУ «ЗАХИСТИМО ПАМ'ЯТЬ»
(м. Київ, 4–7 квітня 2019 р.)

Настала довгоочікувана весна 2019 р. 4–7 квітня в Києві відбувся черговий навчально-методичний семінар для вчителів – учасників проекту «Захистимо пам'ять». Цей рік є фінальним для чергового етапу проекту, який розпочався наприкінці 2011 р. За сім років, що минули, зроблено було немало. Вже четвертий рік стоять меморіали на місцях масових поховань жертв Голокосту у Львівській, Рівненській та Волинській областях. Пройшли навчально-методичні, дослідницькі, проектні заходи у Вінницькій та Житомирській областях. А влітку та восени 2019 р. у цих областях буде відкрито меморіали на місцях трагедії євреїв і ромів.

Квітневий семінар у Києві – особливий. Його учасниками стали найбільш активні вчителі – учасники усіх років та усіх областей проекту. Це люди, яких пов'язує не лише знайомство завдяки участі в проекті, а й дружня співпраця, обмін досвідом, взаємна підтримка та спільне бачення майбутнього,

що стосується навчально-методичної роботи в місцях створення меморіалів, і власне подальша робота зі створення нових пам'ятників, збереження пам'яті про трагедію євреїв і ромів у їхніх населених пунктах. У цій роботі учасникам доведеться долати чимало викликів.

Координатор проекту Віталій Бобров наголосив, що в майбутньому важливо перейти на формат публічних заходів на рівні місцевої громади, а не лише в рамках школи чи районних методоб'єднань учителів. Початок такій роботі буде покладено під час церемоній відкриття меморіалів. Але варто заснувати традицію проводити такі церемонії щорічно. Отже, нова форма громадських освітніх, меморіальних заходів має стати регулярною. Також важливо працювати з людьми, протистояти формуванню на побутовому рівні антисемітських та антиромських стереотипів і упереджень. Тому велику частину семінару присвячено шляхам і методам подолання стереотипів та упереджень у людей, які живуть у місцевій громаді та прийдуть на різноманітні меморіальні заходи.

Розпочався семінар з обговорення здобутків учасників і формулювання очікувань на 2019 р. і подальшу перспективу

Заняття проводить Олена Чуранова

Під час практичних занять

Робочі моменти семінару, метод «Діамант»

роботи. Як важливий результат роботи учасники зазначали, що місцеві громади поступово доходять усвідомлення, що знищене єврейське або ромське населення було частиною місцевої громади. Люди жили разом, працювали, спілкувалися, були частиною єдиного народу України. Попри малу кількість документів, фотоматеріалів, учасникам частково вдалось відновити імена загиблих, зібрати спогади і свідчення місцевих жителів, налагодити зв'язки із закордонними земляцтвами, співпрацювати з архівами, місцевими краєзнавчими музеями.

Розмірковуючи про подальші перспективи діяльності у проекті, учасники зауважили, що вони та їхні учні дуже зацікавлені продовжувати почату справу: брати участь у відкритті меморіалів, приймати гостей з інших регіонів та проводити спільні заходи, встановлювати нові зв'язки, збирати краєзнавчий матеріал і розширювати експозиції музеїв, залучати учнів до участі у конкурсах дослідницьких робіт та брати участь у інших заходах і проектах Українського центру вивчення історії Голокосту.

У плані роботи семінару було чимало важливих і цікавих занять. Учасники обмінялися досвідом створення та використання матеріалів проекту. Мирослав Грінберг провів лекцію і практикум: «Витоки нетерпимості. Іншування, стигматизація, упередження. Перехід від упереджень до злочинних дій або бездіяльності» та «Стереотипи та упередження в історії та сучасності. Як розпізнати упередження».

Анатолій Подольський і Віталій Бобров організували активну роботу під час практикуму «Антисемітські стереотипи та упередження. Як з ними боротися? Як їх спростовувати?». Учасники обговорювали найбільш поширені антисемітські стереотипи та упередження і пропонували варіанти контраргументів.

Великий інтерес викликало заняття-практикум Наталі Зіневич «Ромофобські стереотипи та упередження. Історія їх виникнення та способи протидії». На початку було сформульовано запитання про ромську історію, культуру, традиції. Розмова продовжилась навіть після закінчення заняття.

Під час заняття-практикуму Віталія Боброва та Ольги Педан-Слепухіної «Як виявити мову ворожнечі у медіа та інших повідомленнях» учасникам запропонували різноманітні матеріали з преси та інтернету, статті, плакати, повідомлення блогерів, фотографії, карикатури, графіті. Необхідно було проаналізувати одержані матеріали і ранжувати їх за ступенем небезпечного впливу за методикою «діаманта».

Олена Чуранова навчила учасників семінару, як розпізнати неправдиву інформацію і протистояти фейкам, проводячи практикум «Медіа-грамотність та фейки у медіа і соцмережах. Як перевіряти інформацію та не дати себе заплутати».

Анатолій Подольський провів заняття-бесіду «Роль пропаганди та місцевих упереджень у розгортанні трагедії Голокосту й геноциду».

Під час заняття-практикуму було обговорено та складено поради щодо проведення публічних заходів у громаді та засобів спілкування для різних цільових аудиторій.

2019 рік підводить черговий підсумок у проекті «Захистимо пам'ять». В Україні з'являються нові меморіали на місцях трагедії Голокосту. В нашому суспільстві потрібно формувати традиції вшанування загиблих. Такі заходи мають стати частиною не тільки громадської дії, а й офіційної державної політики пам'яті.

Ольга Педан-Слепухіна, співкоординаторка проекту «Захистимо пам'ять», м. Львів

Сучасні ЗМІ набули величезної сили та впливу, оскільки саме вони фактично формують образ і сприйняття того світу, в якому ми живемо. Наприклад, світогляд війни і насилля тримається на поділі світу й людей на «наших» і «чужих», на «добрих» і «злих». Ці примітивні підходи, особливо коли вони «майстерно» поширюються засобами масової інформації, формують у суспільній свідомості «образ ворога», від якого до ескалації ворожості і війни – лише один крок. На жаль, у контексті української сучасності надзвичайно важливими стали вміння протидіяти поширенню фейкової інформації та пропаганди. Саме з такими вміннями та навичками я ознайомилась під час проведення практикуму «Протидія фейкам у медіа та соцмережах».

З одного боку, для формування повноцінного демократичного та громадянського суспільства дуже важливою є свобода обігу інформації. З іншого, ця свобода призводить до легкого поширення фейків, ксенофобної пропаганди тощо. В наш час істотно зростає вплив електронних засобів комунікації (соціальних мереж, форумів, блогів тощо) на формування самосвідомості, установок, соціальних стереотипів. Інтернет являє собою емоційно забарвлений потік інформації. Він, як один з головних засобів масової комунікації, пропонує рольові моделі, образ думок і ставлення до дійсності. В контексті цих фактів, надзвичайно важливо розуміти поняття «фейки», «джинса», «ознаки рейкової інформації». Не лише розуміти, а й протидіяти їхньому пануванню в інформаційному просторі. Під час практикуму учасники семінару отримали інструментарій на кшталт «Як зловити фейк для кожного вчителя». Це має бути принциповим як щодо самоосвіти, так і в плані виховання молодого покоління на основі гуманістичних цінностей.

Олена Заєць, учитель історії Райгородської ЗОШ І–ІІІ ступенів, Райгородська ОТГ Вінницької області

Чому практикум про вияви мови ворожнечі може бути або є важливим для роботи з учнями на уроках історії та у позакласних заходах? Мову ворожнечі використовують для поширення спотворених фактів, аргументів, чуток та інших відомостей для впливу на суспільну думку на користь одного з опонентів, з метою «злити бруд» на іншого, для роз'єднання суспільства, загострення дискримінації, створення конфліктів, поглиблення політичної, економічної кризи. Щоб уміти жити в сьогоднішніх умовах, щоб відрізнити правду від прихованої інформації (мови ворожнечі), потрібно пояснювати учням про такі стереотипні явища у ЗМІ, соцмережах тощо. Особливо мова ворожнечі проявляється під час виборчих кампаній, коли команда одного кандидата або партії починає зливати брудну інформацію про своїх супротивників.

Що у практикумі «Антисемітські стереотипи та упередження. Як з ними боротися? Як їх спростовувати?» було для вас відкриттям, що ви можете порадити вашим учням щодо шляхів спростування упереджень? Сьогодні, коли у багатьох країнах Європи, і в Україні також, є прояви неофашизму, антисемітизму, це питання є дуже важливим, оскільки у політиці головна ставка сьогодні робиться на молодь. Важливо не пропустити той момент, коли учні у соцмережах таємно ознайомлюються з інформацією про мету і завдання антисемітських груп, і подеколи погоджуються з ними. Наше завдання – роз'яснити дітям правильну думку та розкрити справжні

мету та наслідки таких дій на прикладах періоду «Отаманщини», Другої світової війни та інших подій, пов'язаних з антисемітизмом і ромофобією.

Що нового ви дізналися про шляхи протидії мові ворожнечі та фейкам у соцмережах? На останньому семінарі я дізнався про те, як відрізнити фейк, спотворену інформацію від правдивої, реальної події, як дізнатися, що насправді було на фото, запропонованих глядачам у спотвореному вигляді, а також про те, як протистояти мові ворожнечі, щоб не виходити за рамки дозволеного.

Як за результатами роботи в проекті «Захистимо пам'ять» ви і ваші учні зможете застосовувати набуті знання і досягнення у подальшій діяльності зі вшанування місць пам'яті? Усе, про що дізнався на семінарі, стане у пригоді під час роботи з учнями у нашому селі у дні вшанування загиблих, на шкільних лінійках, присвячених пам'ятним датам, на уроках, коли вивчатимемо теми про Голокост і геноцид.

Павло Пушкарук, вчитель історії Хажинської ЗОШ І–ІІІ ступенів Семенівської ОТГ Житомирської області

ВІДКРИТТЯ МЕМОРІАЛІВ НА ЖИТОМИРЩИНІ

(18–20 червня 2019 р.)

В Україні триває Міжнародний проект «Захистимо пам'ять», який реалізує Фонд «Меморіал убитим євреям Європи» (м. Берлін) у співпраці з Українським центром вивчення історії Голокосту (м. Київ). Проект присвячено одній із забутих сторінок Другої світової війни. Проведено чимало польових та архівних досліджень, навчально-методичних семінарів для вчителів та учнів, зібрано свідчення очевидців, виконано багато різноманітної організаційної роботи. Нарешті, у перший місяць літа, 18–20 червня 2019 р. було відкрито ще п'ять меморіалів на місцях проекту у Житомирській області, а саме: у трьох місцях вбивства ромів – в Іванополі, Калинівці та Дівошині, інформаційні стели у двох місцях вбивства євреїв – у Колодیانці та Любарі.

Перед початком церемоній відкриття 18 червня відбулася прес-конференція в київському театрі «Романс». Відкрив прес-конференцію і представив гостей історик, науковий співробітник Українського центру вивчення історії Голокосту Михайло Тяглий. Він також коротко ознайомив присутніх з історичним дослідженням масових вбивств ромів в Україні

під час німецької окупації та політикою пам'яті про жертв сьогодні.

Презентував проект «Захистимо пам'ять» Уве Ноймеркер, директор Фонду «Меморіал убитим євреям Європи». Із вітальними словами виступили д-р Ернст Райхель, Надзвичайний і Повноважний Посол Федеративної Республіки Німеччина в Україні, Романі Розе, голова Центральної Ради німецьких синті та ромів.

Про діяльність театру зі вшанування пам'яті ромських жертв повідомив Ігор Крикунов, директор Академічного циганського театру «Романс». Про насильство щодо ромів у сучасній Україні та шляхи боротьби з ромофобією розповіла Зола Кондур, віце-президент Асоціації ромських жінок «Чиріклі». Сучасні виклики щодо включення ромів в українське суспільство проаналізував Володимир Яковенко, координатор Секретаріату Міжвідомчої робочої групи з питань реалізації «Ромської стратегії в Україні».

Після завершення прес-конференції учасники проекту вирушили до місць пам'яті для проведення церемоній відкриття меморіалів. Цього року до місць пам'яті убитих євреїв додалися пам'ятні знаки на місцях масової загибелі ромів в Україні. У Житомирській області на трьох місцях вбивства ромів – в Іванополі, Калинівці та Дівошині – були встановлені меморіали та інформаційні стели в пам'ять ромів, убитих під час німецької окупації. «Геноцид ромів довго витіснявся з пам'яті німців та українців. Саме тому велике

Прес-конференція в київському театрі «Романс» 18 червня 2019 р.

Прес-конференція в київському театрі «Романс» 18 червня 2019 р.

Церемонія відкриття ромського меморіалу в селищі Іванопіль

Церемонія відкриття меморіалу вбитим ромам у селі Дівочиш

Меморіал вбитим ромам у селі Калинівка

Під час церемонії вшанування пам'яті розстріляних ромів у селі Дівочиш

Під час відкриття меморіалу на одному з місць масових розстрілів євреїв м. Любар

символічне значення має те, що наші два народи спільно перетворюють місця масових убивств на місця вшанування пам'яті та інформування про минуле, демонструючи таким чином суттєві кроки у боротьбі з ромофобією», — сказав директор Фонду «Меморіал убитим євреям Європи» Уве Ноймеркер.

Церемонії, присвячені вшануванню пам'яті жертв геноциду ромів у цих трьох місцях, відбулися 18–19 червня за

участю місцевих громад, державних і районних адміністрацій, представників ромських громад та іноземних гостей.

Перший меморіал було відкрито 18 червня в Іванополі.

Неподалік містечка учасники відвідали також пам'ятне місце загибелі єврейської громади.

Наступного дня, 19 червня було відкрито меморіали в Калинівці та Дівочиші. Це досить віддалені місця, розкидані серед лісів і полів. У виступах брали участь представники місцевих адміністрацій, закладів освіти і культури, священики, краєзнавці, очевидці подій. Вразило те, що на церемонії прийшло багато людей із місцевих громад, старих, дорослих та дітей, які терпляче чекали на подію, попри спеку. А після проникливих віршів і співів артистів театру «Романс» заструмили сльози по обличчях багатьох присутніх.

20 червня за присутності нащадків тих, хто пережив Голокост, відбулося відкриття інформаційних стел у Колодянці та Любарі — місцях масових убивств євреїв.

Меморіальні церемонії 18–20 червня викликали хвилю почуттів і роздумів щодо несподіваних і жорстоких поворотів земного життя. Водночас, є надія на те, що покоління людей, які живуть нині, не допустять повторення згаданих подій і збережуть пам'ять про невинно загиблих односельців, що пам'ять про геноцид єврейського та ромського народів стане не лише справою громадських організацій, іноземних фондів, місцевих громад, а й системною політикою Української держави.

Спільне фото учасників церемонії в селі Калинівка

Ольга Педан-Слепухіна, співкоординаторка проекту
Фото до статті © Анна Войтенко

ПРОЕКТ «БАБИН ЯР: ПАМ'ЯТЬ НА ТЛІ ІСТОРІЇ»

ПРЕЗЕНТАЦІЇ ІНТЕРАКТИВНОГО ЗБІРНИКА НАВЧАЛЬНИХ ЗАНЯТЬ «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії. Путівник для вчителя» у квітні—червні 2019 р.

У другому кварталі 2019 р. продовжуємо проводити презентаційні семінари, заняття та зустрічі з освітянами в рамках проекту «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії».

Інтерактивний путівник для вчителя разом із віртуальною виставкою та документальним фільмом про пам'ять Бабиного Яру є затребуваними ресурсами для вчителів історії та інших предметів гуманітарного циклу, класних керівників, педагогів-організаторів, заступників із виховної роботи, методистів та керівників методичних об'єднань. Ми мали можливість переконатися в цьому під час спілкування з колегами з усієї країни, адже за час із квітня до червня було проведено чотири заходи різної інтенсивності, на яких вчителі з усіх регіонів країни ознайомилися з цими ресурсами, аналізували готові плани занять та інші матеріали для вчителів, опрацьовували віртуальну виставку та інтерактивний путівник для вчителя. Методисти з навчальних закладів Київської області, наприклад, мали можливість розробити плани власних презентацій навчальних матеріалів проекту для різної цільової аудиторії під час проведення спеціального заходу у Білій Церкві у співпраці з КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів». Учителі історії з Волинської та Київської областей досконально протестували онлайн-конструктор уроків, який є частиною путівника для вчителя, під час презентації проекту у співпраці з Волинським інститутом післядипломної педагогічної освіти та згаданим вже Київським обласним інститутом.

Так само на уміння користуватися конструктором занять і створювати власні заняття з використанням виставки, фільму та додаванням регіональних матеріалів були спрямовані презентації під час XIX Всеукраїнського конкурсу учнівських робіт «Історія і уроки Голокосту» ім. І. Б. Медвинського та щорічної освітньої школи УЦВІГ «Історія Голокосту в Україні: вивчення, викладання, пам'ять». Оскільки обидва заходи збирають більш досвідчених учасників, саме від них в першу чергу очікуємо створення но-

вих занять, які після рецензії буде опубліковано на платформі інтерактивного путівника для вчителя поруч із наявними нині 46 готовими розробками занять і матеріалів для вчителя.

Ми також дуже раді, що за ці три місяці п'ять районних і міських відділів освіти з Київської та Черкаської областей замовили для себе друковані примірники путівника для вчителя, щоб самостійно провести презентації для своїх колег.

Усі учасники згаданих заходів безкоштовно отримали друкований примірник видання та сертифікати про участь. Тож чекаємо на продовження серії презентацій та розширення кількості готових занять із початку нового навчального року.

Проект «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії» здійснюється Українським центром вивчення історії Голокосту, Українським інститутом національної пам'яті, Громадським комітетом для вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру, Музеєм історії міста Києва за підтримки Українського інституту національної пам'яті та Благодійної ініціативи «Українсько-єврейська зустріч» (Канада).

Усі три ресурси доступні за посиланням: tetry.kby.kiev.ua

*Віталій Бобров,
координатор освітніх програм УЦВІГ,
керівник проекту «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії»*

Під час тренінгу у Білій Церкві

Під час Літньої школи

ПРОЕКТ «ЗНЕВАЖЕНИЙ ГЕНОЦИД»

З 2018 р. УЦВІГ продовжує дослідження теми геноциду ромів у рамках проекту «*“Зневажений геноцид”. Доля ромів у зоні німецької окупації України під час Другої світової війни*». Проект передбачає міжнародну співпрацю німецьких та українських неурядових установ. З боку Німеччини його виконує організація Das Bildungswerk für Friedensarbeit e.V., представники якої у попередні роки вже досліджували тему історії геноциду ромів, створивши пересувну виставку про долю ромів у Трансністрії – зоні румунської окупації України під час Другої світової війни. Однією зі складових частин проекту є пошук та відеоінтерв’ювання літніх ромів, що пережили нацистську окупацію України, а також тих, хто народився вже після війни. Пропонуємо один із прикладів такої пошукової роботи.

Ремесло, яке рятувало життя

Серед ромів, які проживали або тимчасово перебували на території Волині, були майстровиті та шановані ковалі.

Цей традиційний ромський промисел певною мірою розвінчує міф про містичні якості ромів. Звісно, роми володіли певними методиками психологічного впливу на людей, проте, як правило, переважна частка дослідників або просто описувачів стилю життя ромів бачить у таких надзвичайних якостях або надприродних здібностях окремих представників ромської громади здебільшого негативне. По-перше, і серед представників інших національностей є енергетично сильні люди, такі собі екстрасенси або характерники. Окрім цього, і серед українців було багато майстровитих ковалів. Було дві ремісничі професії, яким приписували магічні якості, – ковалі та гончарі. По-друге, у внутрішньому насиченні ромської спільноти є свої цінності. Зокрема, волинський краєзнавець, доктор філософії Олександр Середюк у книзі «Лицарі сонця», де він велику увагу приділяє козацькому характерництву, з повагою зауважує: «Зброя, виготовлена циганом чи угорцем, – магічна, щаслива: відвертає нечисту силу, приборкує жорстокість ворога. Вважалося, що жінка, умита водою, в якій охолоджувалася циганська шабля, уникне татарського поноу, невірничого ринку»¹.

Розмовляючи із потомственным ковалем у четвертому поколінні Василем Коржевичем із села Прилуцького Ківерцівського району Волинської області, ми запитали, кому він може передати секрети своєї майстерності. Пан Василь відповів, що лише ромові, бо то є внутрішнє, що міститься у самій людині.

Те саме запитання ми поставили іншому ромові Федору Степановичу Стояновичу із села Голоби Ковельського району. Він на це відповів, що знає і серед українців гарних майстрів ковальської справи.

Потомственный коваль-ром Леонід Герасимович Стоянович із Оконька Маневицького району доповнює цю думку: «...потрібно входити у суть роботи повністю і сприймати душею, тоді й виріб добрий вийде».

Василь Іванович Коржевич, 1966 року народження, має свою майстерню, кузню, де виготовляє побутові речі (серпи, сокири), реставрує старі плуги, на замовлення виробляє мангали, огорожі, працює за каталогами, має і свої авторські ро-

На фотоколлажі – В. Коржевич

боти: підставки для кімнатних рослин, які оздоблює квітками з вісьмома пелюстками. З пошаною згадує про своїх предків, які передали йому у спадок секрети майстерності. Ковальським ремеслом займалися його дід і дядько Володимир Коржевич. Усім чотирьом синам дід передав своє ремесло. Із розповідей предків Василь знає, як роми у польових умовах кували свої вироби і, кочуючи, везли ковадла на бричках. 6 вересня 2018 р. у нього в обійсті побували учасники Міжнародного освітнього семінару «*“Зневажений геноцид”. Доля ромів в умовах нацистської окупації 1941–1944 рр.*». Вони оглянули вироби цього рома-коваля і мали можливість поспілкуватися із ним.

У селі Скобелка Горохівського району з часу утвердження осілого способу життя, тобто після 1956 р., оселився коваль Олександр Олексійович Ковальчук.

У селі Оконьк Маневицького району проживає також потомственный коваль – ром Леонід Стоянович, 1955 року народження. Він виготовляє різні вироби і каже, що, якщо йому чітко окреслити замовлення чи надати ескізи, то зробить будь-який виріб. Як і у Василя Коржевича, у нього теж є свій авторський винахід – лопата-копач. Нею можна і землю копати, і підрізувати невеликі корінці.

Леонід Стоянович

¹ Середюк О. Лицарі сонця. Історичний нарис. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2008. – С. 278.

Федір Степанович Стоянович із с. Голоби Ковельського району описує спосіб підготовки до створення, за його словами, «походної кузні»: *«Біля лісу ставали, бо мужчини заготовляли деревесний уголь для ковальства. Брали дубові або грабові пеньки – крепкі породи. Ложили в мук остри на довжину 5-6 метрів. А в ширину – півтора метра. Різали дерен півтора метра, накривали костер дерном, щоб тліло, а не горіло, і щоб з дерева не виходила смола. Через ніч. Ночувало так, а на другий день десь під обід відкривали і забирали деревесний уголь. То був матеріал для ковальської роботи. Так робили походну кузню. Тоді копалася яма з жовтої глини намащувалася, випалювалася, то потім ставала, як цегла. Робили міх із телячої шкіри. Ставили на землю, підкладали дошку, брали рычаг і качали. А знизу клапан піднімався. При підніманні клапан закривався і повітря поступало в горнило. Тоді нагрівали метал до плавлення. Осі до воза робили, сокири. Геть м'який метал ставав, аж плавився. А наковальня була шириною 20 см, а довжиною 50 см. У нас ще з 1952 була наковальня. Я малим ще трохи з батьком кував. Ми до 73-го року з батьком кували».*

У роки війни, коли роми зазнавали переслідувань з боку нацистів і місцевої допоміжної поліції, ковальське ремесло рятувало життя ромам-майстрам.

Цей традиційний ромський промисел зближував ромів із українцями, спонукав до спілкування. Завдяки йому налагоджувалися стосунки між кочовими ромами і місцевим населенням Волині, ставали можливими співпраця та взаєморозвиток. Ковальство відіграло для ромів велику роль у порятунку у роки Другої світової війни, коли відбувалося майже тотальне винищення ромського народу і настав час їхніх поневірянь і втрат.

У своїх розповідях роми зауважують, що часто-густо у розстрілах ромів брали участь місцеві поліцаї. Бувши місцевими жителями, вони намагалися зберегти життя ковалям, бо їх послуги були потрібні як для них самих, так і для німців. У селі Веселому Луцького району роми розповідали, як завдяки мудрому ромові Степану Губатому вдалося врятуватися від розстрілу поблизу Ковеля. Як саме переконував німців ром Степан, невідомо, проте, можливо, що серед його аргументів була корисність ромів для німців, бо вони вмели виготовляти і ремонтувати ковальські знаряддя.

Жителька села Тростянець Ківерцівського району Параскевія Калениківна Стоянович, 1930 року народження, пригадувала, як ловили ромів у селі Нуйно Камінь-Каширського району і вели на розстріл у село Видерта. Місцеві поліцаї попередили її батька, який був шанованим ковалем, і вся їхня сім'я, у якій було одинадцять дітей, розбіглися хто куди. Знайшли один одного уже після війни. Як впливає з усних свідчень ромів, такі випадки траплялися досить часто.

На жаль, не усім ромам-ковалям вдалося врятуватися. Напередодні війни у селі Межисить Ратнівського району жила сім'я цигана-коваля Гученка, семеро осіб. Єврейських і циганських мешканців села у 1942 р. німці вбили¹.

Отже, на Волині ковальський промисел у ромів був дуже поширеним і розвинутим. Оскільки у наших краях здавна переважало сільськогосподарське виробництво, то, звісно, постійно виникала потреба у виготовленні та ремонті відповідного інвентаря. До цього часу сезонний попит мають ковальські вироби, які селяни розкуповують на місцевих ринках.

*Грайда Майданець, краєзнавець,
голова громадської організації «Мозаїка пам'яті», м. Луцьк*

НАУКОВІ ПОДІЇ

ПРЕЗЕНТАЦІЯ У м. ТЕРНОПОЛІ КНИГИ РОБЕРТА КУВАЛЕКА «ТАБІР СМЕРТІ У БЕЛЖЕЦІ»

10 квітня у Тернопільській обласній універсальній науковій бібліотеці було представлено книжку Р. Кувалека «Табір смерті у Белжеці».

Удвадцятому сторіччі європейські країни зазнали на собі два могутні тоталітарні режими, нацистський і сталінський, які несли з собою геноцид, порушення прав та свобод людини, військові злочини та злочини проти людяності.

Резолюція Парламентської Асамблеї ОБСЄ «Возз'єднання розділеної Європи: Заохочення прав людини та громадянських свобод в регіоні ОБСЄ у XXI ст.» (Вільнюс, 2009)

Белжецький табір залишається найменш відомим з усіх місць масового знищення нацистами людей за етнічною ознакою. Але саме до нього прямували в 1942 р. довжелезні «поїзди смерті» з приреченими жертвами Голокосту з наших країв: з єврейських гетто Тернополя, Львова, Станіславова, Дрогобича, Коломиї, Чорткова, Бучача, Бережан, інших міст окупаційного дистрикту Галичина. Загальна кількість жертв табору смерті у Белжеці сягає 450–500 тисяч осіб.

Виступає Олександр Степаненко

На жаль, пам'ять про ці трагічні події впродовж 75 років у нашому краї не увічнено належним чином. Ви не знайдете навіть скромних меморіальних таблиць на місці колишніх єв-

¹ Трагедія Українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Камінь-Каширський, Любешівський, Ратнівський та Старовижівський райони / Упорядник і автор коментарів І. Пущук; за ред. Я. П. Федорчука. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2011. – С. 226.

рейських гетто, де страждали і загинули сотні тисяч наших земляків-євреїв: ані у Тернополі, ані в Івано-Франківську (Дрогобичі, Коломиї, Чорткові, Бучачі, Бережанах, Скалі, Товстому, Теревовлі...).

Натомість у самому Белжеці ще у 2004 р. було відкрито Місце пам'яті та сучасний Музей історії Голокосту. Усім нам варто там побувати...

Монографія Роберта Кувалека «Табір смерті у Белжеці» вийшла польською мовою у 2010 р. Минулого року Український центр вивчення історії Голокосту здійснив її переклад та друк українською. Книжку та окремі історичні відомості про депортації з єврейських гетто Тернопілля до табору смерті у Белжеці на зустрічі представив голова громадської організації «Гельсінська ініціатива-XXI» Олександр Степаненко. Цього ж дня відбулася також презентація книжки Роберта Кувалека у Тернопільській обласній бібліотеці для дітей.

*Інформація громадської правозахисної організації
«Гельсінська ініціатива – XXI»*

VI ВСЕУКРАЇНСЬКА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ В ТЕОРЕТИЧНОМУ ТА ПРАКТИЧНОМУ ВИМІРАХ» (м. Рівне, травень 2019 р.)

Ексклюзивні наративи, конфлікти пам'ятей і примирення: роздуми про конференцію у Рівному

3–4 травня 2019 р. ГО Центр «Мнемоніка» та Український центр вивчення історії Голокосту провели у Рівному VI Всеукраїнську науково-практичну конференцію з серії «Політика пам'яті в теоретичному та практичному вимірах». Цьогорічний захід мав тему «Простори спогадів». До участі долучилися дослідники і дослідниці з 12 обласних центрів України – історики/ні, літературознав(ц)и, культурологи/ні, етнологи/ні та експерт(к)и у сфері студій пам'яті. Учасники/ці ділилися власними дослідженнями та дискутували про історичну пам'ять з перспективи різних комеморативних практик, репрезентацій минулого у літературі та музеях, про функціонування пам'яті в урбаністичному просторі, про травматичну пам'ять та гендерні аспекти минулого. Захід організовано в межах проекту «Реанімована пам'ять», який здійснюється ГО «ЦСПП «Мнемоніка» за підтримки Rosa Luxemburg Stiftung із коштів Міністерства закордонних справ ФРН.

Для організаторів було важливо те, що у конференції взяла участь і прибічники історичної політики, яку провадить

Учасники конференції

Український інститут національної пам'яті, і її критики. Академічні дискусії між експертами, які обстоюють різні візії політики пам'яті в Україні, – це та необхідна передумова, яка формує імідж конференції як платформи для діалогу.

Основні тематичні секції цьогорічної конференції такі:

1. Простори пам'яті: теоретичні аспекти.
2. Місто в просторах пам'яті.
3. Просторові проєкції конфліктів пам'ятей і примирення.
4. Гендерний ракурс просторів пам'яті.
5. Простори пам'яті в системі координат формальної та неформальної освіти.
6. Геноциди у просторах пам'яті.
7. Літературні проєкції просторів пам'яті.
8. «Тексти» і контексти пам'яті: меморіалізація та комеморативні практики.

На першому пленарному засіданні конференції було представлено декілька доповідей, зосереджених навколо теоретичних засад студій пам'яті. Зачин розмови задала докторка історичних наук Алла Киридон із доповіддю «Комеморативні практики та оприявлення минулого: об'єктивування смислових форм». Ключові компоненти її міркувань – твердження про те, що «минуле конструюється і реконструюється, відповідно до потреб і цілей наступного покоління», а «колективні уявлення про минуле набувають ціннісно-смислового виміру виключно у соціальному контексті й детермінуються соціальними рамками». Враховуючи те, що минуле може бути як «зручним», так і «незручним» для певних еліт, соціальних груп тощо, вчена аргументувала тезу, згідно з якою комеморативні практики можуть, в одних випадках, загладжувати, мінімізувати конфлікти в соціумі, в інших, навпаки – розпалювати їх.

На думку А. Киридон, комеморативна має тріаду складових: смислова форма, культура комеморативності та, що не менш важливо, культура прочитання комеморативності. Зрозуміло, остання в умовах конфлікту пам'ятей, їх змагання і взаємного заперечення набуває особливого значення. Адже нерідко нове зумовлює когнітивний дисонанс у свідомості індивіда / соціальної групи, що може спричинити втрату цілісного уявлення про певні події, їх інтерпретацію, отже – зумовлює зміну сприйняття факту.

Доповідка наголосила на тому, що актуалізація переосмислення комеморативних практик пов'язана зі зміною сутнісної складової / складових політики або політик пам'яті. А. Киридон визначила такі моделі об'єктивування смислових форм: 1) заміщення (витіснення старого й утвердження нового); 2) інтегральна, що охоплює старе й нове; 3) «запаралелена» (взаємодія старих і нових «порядків»).

Інтерпретація минулого стала предметом роздумів кандидатки філософських наук Оксани Кожем'якіної. Її доповідь «(Не)довіра пам'яті в процесах конструювання, інтерпретації, фабрикації минулого» – своєрідна рефлексія на проблему *False Memory* у політико-ідеологічному, юридичному та історичному контекстах, що увиразнює питання фальсифікації та верифікації минувшини в категоріях маніпуляції та актуалізації.

Констатувавши те, що спогади не є статичними, а навпаки – пластичними за своїм єством, такими, на яких позначається фактор темпоральності, дослідниця зосередила увагу на проблемі маніпулювання спогадами, а отже – фальшування пам'яті. Ідеться, зокрема, про те, що «технології „упокорення минулого“ виявляють відкритість пам'яті до різноманітних перетворень та спотворень». Вчена наголосила на тому, що

т. зв. демократію з прикметниками «використовують для формування зручної політики пам'яті», що, своєю чергою, актуалізує значущість такої демократичної культури, яка передбачає тотальну перевірку фактів (т. зв. ліберальна недовіра). Цей алгоритм суджень зумовлений тим, що, згідно з цілком правомірним висновком О. Кожем'якіної, «технології “хибних спогадів” стають доволі зручним механізмом маніпулятивних впливів на свідомість та численних “ігор з реальностями”, ідеологічно каналізуючи сприйняття реальності та ідентифікаційні процеси».

Доктор історичних наук Георгій Касьянов у доповіді «До питання про експансію націоналістичного наративу в просторах пам'яті України (1990–2019 рр.)» класифікував панівні від часів здобуття Україною незалежності наративи на три типи – радянсько-ностальгічний, націоналістичний та амбівалентний. Починаючи з часів президентства В. Ющенка, націоналістичний наратив розпочав активний наступ у символічному просторі та сфері комеморативних практик. Квінтесенцією стала «декомунізація», що розпочалася майже одразу по Революції гідності. Вона перетворилася на директивне нав'язування згори набору націоналістичних символічних маркерів, які мали використовувати представники місцевої влади у процесі перейменування назв вулиць і встановлення меморіальних знаків. Оксана Кісь у дискусії вказала на те, що представники місцевої влади вільні застосовувати свої практики меморіалізації незалежно від позиції центральних органів державної влади. Проте Г. Касьянов звернув увагу присутніх на формальний характер такої свободи дії на місцях. Фактичний же стан речей, на його думку, полягав у тому, що центральні органи державної влади сформували безальтернативний політичний дискурс зі значною націоналістичною доміантою, кидати виклик якому органи місцевого самоврядування часто попросту не наважувалися.

Друга панель «Місто в просторах пам'яті» продовжила дискусії про формування меморіальних ландшафтів українських міст. Її перший доповідач – кандидат історичних наук Василь Расевич – проаналізував протистояння різних візій минулого на прикладі локальної історичної політики у м. Львові. Ключова теза доповідача відображена у темі його виступу: «Львів – інклюзивне місто з ексклюзивним наративом». Дослідник вважає, що Львів – це місто, яке обирає один наратив, що має риси інклюзивності. Проте він виключає інші розповіді про минуле або ж просто домінує над ними.

Так сталося, що населення Львова після Другої світової війни змінилося аж на 95 %. І в цьому випадку важливо розглянути два феномени – пригадування і забування. У габсбурзький період Львів формувався як інклюзивне місто в багатонаціональній імперії. І ця інклюзивність міста мала забезпечувати стабільність Габсбурзької імперії. У лоні цієї імперії в місті зародилися два емансипаційні проекти – єврейський і русько-український. Відколи у 1772 р. Львів став частиною австрійської монархії, там існував традиційний єврейський кагал. Це була справжня держава в державі – ця община дуже мало комунікувала із зовнішнім світом. Відповідно до ідей Просвітництва цим громадам запропонували проект інтеграції до тодішнього суспільства. У 1867 р. процес емансипації євреїв завершився прийняттям демократичної конституції.

Другий емансипативний проект стосувався русинів-українців. Він був пов'язаний із нацією священиків і селян. З метою їх інтеграції до габсбурзького полікультурного соціуму Марія-Терезія створила «руський проект». З її ініціативи в

Австрійській імперії було сформовано законодавство, згідно з яким священики не могли посісти свої позиції без фахового навчання. І ця реформа із часом породила нову світську інтелігенцію для української нації.

Реалізація цих двох частково успішних емансипаційних проектів перетворила габсбурзький Львів на інклюзивне місто – такий собі центр етносоціальної емансипації. Однак цьому простору інклюзії протидіяв потужний польський національний рух. Тому процес політичної автономізації Галичини (що мав на меті забезпечити формування лояльних до монархії українських політичних інститутів) на практиці призвів до перетворення регіону на осередок польської національної автономії.

Сьогодні пам'ять про це минуле призвела до виникнення трьох потужних наративів – галицького, українського і польського. Існує і четверта візія, найслабша – це єврейська розповідь про історію Львова. Галицький наратив зародився наприкінці 1990-х рр. у середовищі місцевої української інтелігенції. Ці люди майже не зважають на історію Львова 1918–1991 рр. Другий наратив – це український національний проект, у якому, власне, не згадують про радянський період. Його творці великого значення надають націоналістичному рухові. Однак Львів став етнічно українським містом саме в радянський період. І його ігнорування означає заперечення тих процесів, які сприяли модерній зміні етнодемографічної структури міста. Свою доповідь Василь Расевич завершив тезою про те, що ексклюзивний національний наратив суттєво збіднює палітру української історичної символіки.

Представник ГО «Центр “Мнемоніка”» Петро Долганов звернув увагу на те, що формувати інклюзивну модель міського наративу за сучасних умов здатні не лише представники влади, а й громадські об'єднання. Яскравим прикладом цього є ті зміни, які сталися в меморіальному тексті м. Рівного за останні два роки. Ще донедавна більшість його меморіальних маркерів жодним чином не згадували про його поліетнічне (польське та єврейське) минуле. Однак з ініціативи громадських активістів у межах програми «Бюджет участі» у Рівному було розроблено й реалізовано проект маркування об'єктів історико-культурного спадку міста. Сьогодні мешканці та туристи мають змогу ознайомитися із поліетнічним минулим Рівного завдяки встановленим двомовним інформаційним таблицям і вказівним знакам (інформацію на них подано англійською та українською мовами).

Ще одним промовистим прикладом того, як місто може долучатися до європейських інклюзивних практик пам'ятання завдяки ініціативам громадськості, є успішна адвокаційна кампанія, здійснена Центром «Мнемоніка». Вона завершилася закладанням п'яти «каменів спотикання» жертвам нациз-

О. Воронюк, А. Киридон, В. Расевич

му у центральній частині Рівного. З-поміж них не лише жертви Голокосту, а й Праведник народів світу Яків Сухенко та український священик Володимир Мисечко, який поплатився життям за відмову співпрацювати з окупаційною владою. І це той підхід до меморіалізації жертв Другої світової війни, який має елементи інклюзивного пам'ятання про всі категорії жертв нацизму.

Під час конференції відбувалися дискусії не лише про шляхи формування інклюзивних підходів до історичної політики в Україні, а й про «війни пам'ятей» — породжені ексклюзивними націоналістичними нарративами політичні протистояння, що часто псують не лише міжетнічні відносини в Україні, а й її взаємини із сусідніми державами. Одним із таких яскраво виражених конфліктів на історичному ґрунті є українсько-польська «війна пам'ятей» навколо сучасної інтерпретації конфлікту на Волині у 1943–1944 рр. Основні проблеми історичної політики в Україні та Польщі щодо «Волинської трагедії» / «ґеноциду поляків на Волині» найактивніше обговорювали доповідачі третьої панельної дискусії «Просторові проекції конфліктів пам'ятей та примирення».

Перший доповідач — доктор історичних наук Сергій Троян — звернув увагу на «вибухові моменти» минулого, його «точки біфуркації», які й нині формують порядок денний сучасної української політики. У фокусі його уваги перебували «війни пам'ятей» у трикутнику українсько-польсько-російських взаємин. Ключова теза історика: «Сучасна реконструкція пам'яті сприяє зміцненню або веде до конкуренції між національними конструкціями ідентичності». Саме тому конструювання політики пам'яті має ґрунтуватися не на міфотворчості й неприйнятті іншої думки, а на максимально можливому дослідженні всієї гами чинників, складнощів і тонкощів історичних процесів.

Подальші дискусії у цій панелі продовжилися із фокусуванням на українсько-польському конфлікті пам'ятей про міжетнічне протистояння на Волині у 1943–1944 рр. Саме цій проблематиці були присвячені доповіді істориків із м. Луцька — докторки історичних наук Оксани Калішук (тема доповіді — «Волинь'43: комеморативні та меморіальні практики у Республіці Польща») та докторки історичних наук Людмили Стрільчук (тема доповіді — «“Простори спогадів” українців та поляків щодо Волинської трагедії: медійний аспект»). Акцентувавши увагу на польських медійних дискусіях і публічних інтерпретаціях цих суперечливих і конфліктних для сьогодення подій, доповідачка у вже традиційному для української історіографії про «Волинську трагедію» руслі значну увагу присвятили неточностям у деталях і цифрах. При цьому вони оминали ті сюжети української політики пам'яті, без яких важко проаналізувати усі чинники українсько-польського конфлікту пам'ятей. На один із них нещодавно влучно вказала польська історикinja Оля Гнатюк: це «пакет декомунізаційних законів», спрямованих на героїзацію українського націоналізму, та відомі укази Віктора Ющенка про присвоєння звання Героя України Романові Шухевичу та Степанові Бандері, які й стали точкою відліку «історичного» конфлікту України та Польщі.

Тому лише ретельний аналіз політики пам'яті у двох державах здатен пролити світло на причини конфліктогенної напруги між ними. А від суперечок про неточності в деталях і кількість жертв потрібно перейти до глибокої дискусії про інтерпретації, які і є однією з головних причин українсько-польської «війни пам'ятей». Однак, як засвідчили риторика доповідачів і дискусії під час конференції, поки що навіть

українські вчені ще не зовсім готові до такої розмови. А представники польських та українських владних кіл лише інструменталізують цю болісну пам'ять із метою отримання електоральних вигод. Тому дуже мало ймовірно, що українсько-польський конфлікт на історичному ґрунті вдасться врегулювати найближчим часом.

Важливою складовою роботи конференції стало засідання, присвячене гендерному ракурсу просторів пам'яті. Знаково-символічні маркери повоєнної доби — предмет роздумів докторки історичних наук Галини Стародубець. Важливим висновком історикини є таке судження: «Дотепер тема “репресій”, “ворогів народу”, “колаборантів” на рівні “свого” села чи містечка викликає хвилю громадського збурення. Людина готова прийняти тезу про злочинну діяльність комуністичної партії, репресивну політику сталінського режиму, жорстокість силових структур радянської влади, але не готова, принаймні частково, розділити з ними відповідальність за злочинне мовчання, потурання насиллю, неопір йому».

Участь кримських татарок у націєтворчих процесах Криму 1905–1917 рр. і гендерний аналіз комеморацій в Україні — предмет доповіді кандидатки політичних наук Наталії Малиновської. Початок ХХ ст. в її інтерпретації — не тільки час активізації національного кримськотатарського руху, а й роки, коли просвітники та лідери кримських татар І. Гаспринський і муфтії Н. Челебіджихан обґрунтовували поєднання демократичних свобод і релігійних догм ісламу. Доповідачка представила слухачам ключові події у процесі становлення першого у мусульманському світі журналу для тих жінок, що сповідували іслам («Алемі нісван»), утворення в 1917 р. жіночого мусульманського комітету (коли вперше в історії тюрків та ісламу жінка виявилася покликаною до суспільного життя), Виконавчого комітету мусульманок Криму, Центрального Комітету мусульманських жінок тощо.

Водночас Н. Малиновська проаналізувала дослідження з історії та культури кримських татар, їхній жіночий ракурс: «...з невеликої кількості виданої літератури, темі жіноцтва відводиться небагато уваги». Аналогічна ситуація, на її думку, склалася і з маркерами пам'яті та їх місцями: «Ні назв вулиць, ні постаментів, дощок пам'яті, які були б присвячені кримськотатарським провідницям, немає ані в Криму, ані на материковій частині». Узагальнюючи свої міркування, дослідниця висновувала: «Політика емансипації, з якою асоціюють період національно-визвольного руху кримських татар, робота першого Курултаю не знаходить належної уваги дослідників. Жіноча історія залишається невидимою, а отже і невідомою українській аудиторії».

Гендерний ракурс просторів пам'яті доповнили інші доповіді, зокрема кандидатки історичних наук Ольги Лабур, котра, вивчаючи спогади жінок, запропонувала своє бачення гендерованого простору. Згідно з її висновком, народжена у дореволюційну добу «нова жінка» в момент революційних перетворень і воєн була втягнута у вихор суспільної активності, стала більш публічною й самостійною. Однак «розкріпачення жінок» у координатах більшовицької пролетарської ідеології поставило їх у позицію обдарованих владою, обмежених у висловлюваннях і проявах, самовиявленні й розкритті себе.

Обговорення гендерного ракурсу в історії та політиці пам'яті завершила публічна лекція докторки історичних наук Оксани Кісь «Жіноча історія за межами образів жертви — героїні — берегині». Лекторка звернула увагу аудиторії на те, що в українській історіографії занадто багато білих плям про минуле жіноцтва, а ті, що є, вкладаються у шаблонні нарративи

про «велику жінку», «національний фемінізм», «берегиню» і «жіночу самопожертву». Студії про історичний досвід жінок в Україні оминають увагою жіноче повсякдення у різних контекстах, зокрема – болісні і проблематичні питання, водночас спостерігається тенденція до глорифікації, віктимізації та міфологізації історичних досвідів українок.

Цьогорічна конференція відрізнялася від попередніх тим, що на ній уперше обговорено простори пам'яті в системі координат формальної та неформальної освіти. Над цими питаннями розмірковували кандидат історичних наук Анатолій Подольський, Світлана Осіпчук і кандидатка історичних наук Наталія Івчик.

Директор Українського центру вивчення історії Голокосту Анатолій Подольський присвятив свою доповідь значним досягненням громадських центрів студій Голокосту в Україні і їх впливу на викладання складної історії ХХ ст. у школах. Напрацьовані експертами УЦВІГ методичні рекомендації та інституціоналізовані цією організацією освітні програми забезпечили підвищення кваліфікації тисячам українських вчителів історії. Така діяльність організацій у сфері неформальної освіти дає змогу інтегрувати українську формальну освіту до передових досягнень у сфері методики викладання історії та європейської культури пам'яті.

Доповідь представниці ГО «Центр “Мнемоніка”» Наталії Івчик було зосереджено на презентації основних досягнень цієї громадської організації у сфері створення сучасних освітніх інструментів для місцевих вчителів історії. Серед них: віртуальна мапа об'єктів історико-культурного спадку м. Рівного «Полікультурне Рівне», настільна гра про його поліетнічну історію «Зникле місто» та короткометражні документальні фільми про історію Голокосту «Розстріляне місто», «Людина з обличчям» і «Приречені: історія рівненського гетто». Ці освітні продукти суттєво розширили можливості рівненських учителів у викладанні багатоетнічної історії міста та регіону.

Наталія Івчик стверджує, що документальна анімація є дієвим і ефективним інструментом публічної історії. Вона здатна виконувати кілька функцій: повертати до небуття певні події, формувати колективну пам'ять на мікро- та макрорівні тощо. Адаже сценарії таких фільмів пишуть на основі історичних документів, а використані в них світлини вулиць, об'єктів тощо відображають простори тогочасних міст. Свої твердження доповідачка екстраполювала на фільм «Приречені: історія рівненського гетто», що був знятий 2019 р. ГО «Центр “Мнемоніка”» й продемонстрований учасникам конференції.

Традиційно окрему панель конференції було присвячено вшануванню пам'яті жертв геноцидів. Цього року у фокусі уваги доповідачів були жертви Голодомору 1932–1933 рр. Представник Українського інституту національної пам'яті, кандидат історичних наук Віталій Огієнко зосередився на психофізіологічних особливостях функціонування травматичної пам'яті жертв Голодомору. У доповіді «Простір, час та звук у травмі Голодомору» він розкрив «характерні риси дереалізації у травмі Голодомору». Відчуття сповільнення часу, тиша та мовчання про причини смерті, відчуття просторової порожнечі – це ті особливості пам'яті жертв та очевидців Голодомору, на які вказав В. Огієнко.

Харківський історик, кандидат історичних наук Артем Харченко проаналізував особливості поведінки однієї з категорій «bystanders» напередодні Голодомору – персоналу українських сиротинців. Студії з історії Голодомору у такому контексті відповідають сучасним методологічним дискусіям про (не)правомірність вживання концепту «bystanders». Зокрема,

в одному з останніх досліджень на цю тему Тімоті Вільямс запропонував відійти від надміру спрощеного тривимірного поділу на злочинців, жертв і спостерігачів до більш різноманітної палітри ролей у час реалізації злочину (вчений викремлює аж 14 можливих ролей). Дослідження таких мікросюжетів, як роль персоналу сиротинців у період реалізації злочину Голодомору, створює передумови для долучення студій Голодомору до світових методологічних дискурсів дослідження геноцидів.

Тема цьогорічної конференції – «Простори пам'яті» – виявилася досить актуальною. Більшість доповідачів і доповідачок сфокусувалися на просторових конфліктах і ролі в їх виникненні ексклюзивних наративів. Відповідно, один зі шляхів подолання конфліктогенності є очевидним – це відхід від етнічно та гендерно ексклюзивних описів минулого і врахування якомога більшої кількості соціальних груп в офіційній політиці пам'яті. Нове бачення долей непанівних соціальних груп може створити необхідний простір толерантності й діалогу, який закладе передумови для інституціоналізації неконфліктних механізмів взаємодії між різними соціальними групами у полікультурному просторі.

Наталія Івчик, історикиня, кандидатка історичних наук, голова Правління ГО «ЦСПП “Мнемоніка”»;

Петро Долганов, історик, кандидат історичних наук, викладач політичних наук, член ГО «ЦСПП “Мнемоніка”».

Джерело: <http://uamoderna.com>

ПОПЕРЕДНЯ ЗУСТРІЧ ОРГАНІЗАТОРІВ У РАМКАХ ПРОЕКТУ «ПЕРЕХРЕСНА ІСТОРІЯ ЯК ПЕРСПЕКТИВА ДЛЯ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ»

27–29 травня в Освенцимі відбулася попередня зустріч представників організацій у рамках третьої частини проекту «Перехресна історія як перспектива для неформальної освіти» (“Entangled History as a perspective for non-formal education”). Український центр вивчення історії Голокосту вже вдруге поспіль бере участь у проекті як партнерська організація з України разом з ChangeLog Foundation із Миколаєва. Головним організатором та ідейним натхненником є німецька організація Ініціатива Крайзау (Kreisau-Initiative e.V.). У цьогорічній частині проекту, крім вищезгаданих українських партнерів й Ініціативи Крайзау, участь беруть Міжнародний центр молодіжних зустрічей у Кшижові (International Youth Meeting Centre in Krzyżowa), Міжнародний дім зустрічей молоді в Освенцимі (International Youth Meeting Center in Oświęcim/Auschwitz) й Інститут прикладної історії у Франкфурті-на-Одері (Institute of Applied History). Попередні версії проекту відбулися у 2015 і 2017 рр. відповідно. За результатами обох проектів було опубліковано посібник із заняттями на базі методу перехресної історії (Histoire Croisée). З публікацією можна ознайомитися і завантажити тут: https://www.kreisau.de/fileadmin/kreisau/Publikationen/180419_KI_HISTORIE_PUB_SINGELPAGE.pdf.

Як і минулих разів, проект «Перехресна історія як перспектива для неформальної освіти» складатиметься з двох частин: тренінгу освітян і активістів та міжнародної молодіжної зустрічі з трьох країн – Німеччини, Польщі й України. Заплановано, що під час тренінгу 18 учасників зустрінуться, аби вдосконалити і розробити нові заняття на базі посібника, тоді

Учасники зустрічі

як 30 підлітків тестуватимуть на собі результати розробок освітян й активістів. Одним із головних акцентів у проекті є наголос на різноманітті, яке на сьогодні існує серед населення в Європі, а також на важливості багатовекторного підходу до історичних подій. Голокост, як один із прикладів такої події, аналізуватимуть упродовж цього річного тренінгу та молодіжної зустрічі.

За попередніми домовленостями тренінг для освітян відбудеться 7–11 листопада 2019 р., а молодіжна зустріч – 23 лютого – 1 березня 2020 р. Обидва заходи відбудуться у Кшишові й у Освенцимі. Програмою передбачено відвідування музею Аушвіц-Біркенау.

Під час організаційної зустрічі було визначено цільову аудиторію проекту, методи пошуку учасників, дедлайни, а також погоджено попередню програму листопадового тренінгу для освітян й активістів, які працюють у галузі неформальної освіти з молоддю. Головне завдання для учасників тренінгу – вдосконалення уже наявних занять, які опубліковані у посібнику, а також розроблення та представлення власних уроків/зустрічей/семинарів з акцентом на історії Голокосту. Усі розробки мають базуватися на методі перехресної історії (Histoire Croisée). В учасників буде можливість адаптувати вже готові заняття до цього методу під час тренінгу у листопаді. Однією з важливих умов для участі є добре володіння англійською мовою. Набір на участь у тренінгу вже відкрито. Онлайн-анкета доступна за адресою: https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSen_kPc3obA7yD0fTiKEaT2cuVEvh6ijrzACxNYSUkgXMDmUg/viewform Термін подання – до 10 вересня 2019 р.

Крім організаційної частини, у рамках попередньої зустрічі учасники презентували свої інституції й дізналися більше про Міжнародний дім зустрічей молоді в Освенцимі, в якому всі три дні працювали координатори.

Проект «Перехресна історія як перспектива для неформальної освіти» фінансується з фондів Європейського Союзу у рамках програми «Еразмус +».

Ольга Колесник (Голда), історик, м. Варшава

ОСВІТНІЙ КУРС ДЛЯ СТУДЕНТІВ, АСПІРАНТІВ І МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ «ГЕНОЦИД ЄВРЕЇВ ЄВРОПИ: ІСТОРИЧНА ПЕРСПЕКТИВА ТА ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ»

(Київ – Берлін, травень – листопад 2019 р.)

22–23 червня 2019 р. у Києві відбулася перша частина освітнього курсу «Геноцид євреїв Європи: історична перспектива та підходи до вивчення», що його щорічно проводить УЦВІГ у партнерстві із Будинком Ванзейської конференції. Мета курсу – систематизувати знання молодих спеціалістів у сфері культури пам'яті, ознайомити їх із новітніми підходами до вивчення історії «важкого» ХХ століття, а також надати можливість порівняти підходи до меморіалізації історії тоталітаризму в Україні та Німеччині. Щороку УЦВІГ формує групу з молодих істориків, вчителів і викладачів історії та суміжних дисциплін, музейних працівників та активістів меморіальної сфери і громадського сектора з різних регіонів України.

Учасники освітнього курсу

Перша зустріч групи, яка працюватиме разом упродовж наступних кількох місяців, – це ознайомлення з термінологією та історіографією історії Голокосту в Україні. Це також відвідування місць пам'яті в Києві – меморіальних заповідників Бабиного Яру та Биківнянських могил, де учасники мали можливість провести власну дослідницьку роботу і зібрати емпіричний матеріал для наших подальших дискусій.

Як координаторка проекту, я надзвичайно задоволена результатом, а також залученістю наших учасників, а також тим, як кожен і кожна збагатили наше спільне робоче поле своїми спостереженнями та роздумами.

*Світлана Осипчук,
координаторка освітнього курсу, м. Київ*

Чи можна «правильно» пам'ятати

Колись, у вже далекому 2015 р. потрапивши до Бухенвальду з групою молодих українських вчителів, ми були вражені поведінкою літніх німецьких екскурсантів. Приїжджаючи у складі груп за інтересами в однакових модних футболках, у «косухах», іноді на байках (що само по собі було дивовижно), шановне панство гуртом робило «селфі» на фоні славнозвісних бараків. На території табору розташовувався буфет та інші

об'єкти інфраструктури. Побачене для нашого традиційного погляду на місці травматичної пам'яті було незвичайним.

Про поведінку німецьких відвідувачів Бухенвальду згадала під час відвідин однієї з найвідоміших місцин пам'яті роки війни – Бабиного Яру. Колись окраїна Києва, сьогодні цей меморіальний комплекс являє собою паркову зону, де мами з дітьми ховаються від літньої спеки, хлопці ганяють на байках, літні люди грають у шахи. Про трагічність місцини нагадують ненав'язливі банери та пам'ятники різних спільнот, хаотично встановлені в різних частинах комплексу. Така нетрадиційна поведінка на місці вшанування пам'яті викликає обурення частини спільноти, особливо освітянської. На їхню думку, це місце потрібно оточити огорожею, приходити у пам'ятні дні, пов'язані з трагічними подіями, плакати, мовчати і рефлексувати на відповідну тему. Інакша поведінка є девіантною. Таким чином в уявленні значної частини нашого суспільства «правильна» поведінка на місці пам'яті є тотожною поведінці людини на кладовищі.

Але чи не є таке табування проявом нашого авторитарного мислення?

Марія Пархоменко, учасниця освітнього курсу, м. Харків

В історії людства існує чимало чорних сторінок, однією із них є трагедія Голокосту. Ніщо так не знівельовало людське життя і загальнолюдські цінності, як ця трагедія. За даними статистики, під час Голокосту було винищено 6 млн євреїв. Тому у кожного покоління постає закономірне запитання: Чому саме євреї? Чому саме вони? Однак точної відповіді немає.

Під час окупації України на її мапі з'явилися місця масових розстрілів і поховань. Символом Голокосту в Україні й поза її межами є, звісно, Бабин Яр у Києві. Проте географія розстрілів євреїв та людей інших національностей і соціальних груп є значно ширшою. Фактично у кожному районному центрі та невеликому містечку є свій «Бабин Яр»: с. Богданівка у Миколаївській області, де було розстріляно приблизно 50 тис. євреїв; м. Сатанів Хмельницької області – розстріляно приблизно кілька сотень євреїв; Янівський концентраційний табір у Львові; Дробицький Яр у Харкові та багато інших. Тож для нашого покоління важливим є передати пам'ять про ці події нашим нащадкам через різні меморіальні пам'ятки, створити меморіальні комплекси та сформувати спільну історію про минуле, місце, де можна проаналізувати трагічні події, зробити для себе висновки.

Загалом тема Голокосту як геноциду націй є завжди дуже важкою і неоднозначною, потребує ґрунтового дослідження. Кожен із нас розуміє, що світ має винести певні уроки, зробити певні висновки, щоб такі трагедії не повторювалися ніколи, однак починати треба особисто з себе, вимагаючи потім від інших. Щодо передання пам'яті майбутнім поколінням, то як вчитель бачу перед собою мету побудувати ефективну стратегію і вдало інтегрувати її в контекст навчальної програми і конкретного уроку. Передусім необхідно ввести конкретні персоналії, спогади очевидців, використовуючи при цьому різноманітні джерела (як візуальні, так і текстові), щоб подати тему Голокосту крізь призму загальнолюдських цінностей, дати змогу побачити людину і її долю, а не статистичні дані. Не менш важливим є виховати в учнів повагу до цінності людського життя і толерантне ставлення до різних націй, етносів та соціальних груп.

*Олена Савицька,
учасниця освітнього курсу, м. Вознесенськ, Миколаївська область*

Мені, не як історик, а насамперед як людині, що має велику зацікавленість у питаннях Другої світової війни та Голокосту, перша частина нашої зустрічі видалася дуже плідною. Відвідування місць пам'яті – Бабиного Яру та Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили» – нагадує про важке тоталітарне минуле, ставить низку запитань щодо нашого майбутнього, примушує сідати за круглий стіл і шукати відповідь на запитання: як ми можемо завадити повторенню жадливих злочинів Третього райху та Радянського Союзу.

Під час екскурсії

Освітній курс складався із перегляду презентацій і фотоматеріалів, роботи в групах, інтерактивних завдань, можливості висловити власну думку перед аудиторією. Це залучало всіх до роботи, робило процес ще більш плідним та ефективним.

*Вадим Литвинов,
учасник освітнього курсу, м. Харків*

У період з 22 до 23 червня я мав честь брати участь у першому етапі освітнього курсу «Геноцид євреїв Європи: історична перспектива та підходи до вивчення». Тематика заходу виявилася значно ширшою і охопила тему меморіалізації трагічних подій складного ХХ ст. для багатьох народів і груп. Свої враження від цієї події спробую лаконічно описати.

Варто зазначити про самий формат заходу, який проходив у невимушеній і не надто офіційній атмосфері, що сприяло ближчому знайомству учасників і модераторів. Позитивно, що учасники були з різних частин України. Потрібно віддати належне самій програмі, у якій поєднувались професійні лекції та креатив Анатолія Подольського, Світлани Осіпчук та Віталія Боброва із практикумами та відвідинами місць пам'яті. Особливе враження справили Биківнянські могили, на яких я побував уперше.

Важливість цього курсу важко переоцінити. Як влучно зазначив Анатолій Юхимович, «Нюрнберзького процесу над сталінськими злочинами не було проведено», а отже тепер цю помилку потрібно виправляти хірургічним для усталеної свідомості суспільства способом. Разом із законом і процесом декомунізації, відкриттям архівів колишнього тоталітарного

режиму, а згідно із останньою новиною, створенням архіву національної пам'яті, освітній курс є важливим елементом меморіалізації нашої історії.

*Володимир Ярич,
учасник освітнього курсу, м. Кам'янець-Подільський,
Хмельницька область*

Для мене зустріч у м. Києві стала відкриттям. По-перше, тому, що сприймала тему Голокосту однозначно і не замислювалась над моментами, які в принципі є досить зрозумілими та лежать на поверхні, я маю на увазі трикутник «жертва — спостерігач — кат». Адже якщо подумати, ми сприймаємо історію як те, що було колись і не з нами, але не замислюємося (принаймні я), що це були такі самі люди, як ми, зі своїми проблемами, характерами, вихованням. Важливо дивитись на історію з точки зору людини, а не певної події, адже саме люди є локомотивами історії.

По-друге, відкриттям стало відвідування Бабиного Яру та історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили». Я поставила собі велику кількість запитань, на які не змогла знайти однозначної відповіді: як має відбуватись меморіалізація, як має співіснувати місто та пам'ятні місця, що можна змінити, чи це потрібно?

По-третє, я відкрила для себе нових цікавих людей. Цікавим було те, що у групі зібрались представники різних, але водночас споріднених галузей. Іноді лунали такі думки щодо певних питань, що я навіть уявити не могла, що можна так мислити (позитивні моменти в темі Голокосту та ін.). Важливо зауважити, що організатори створили досить вільну атмосферу, я не стримувала своїх думок, не боялась висловлювати власну точку зору. Після зустрічі я зрозуміла, що маю переосмислити не лише тему Голокосту...

*Марина Мегельбей,
учасниця освітнього курсу,
смт Новосілка, Донецька область*

ПОЛЕМІКА

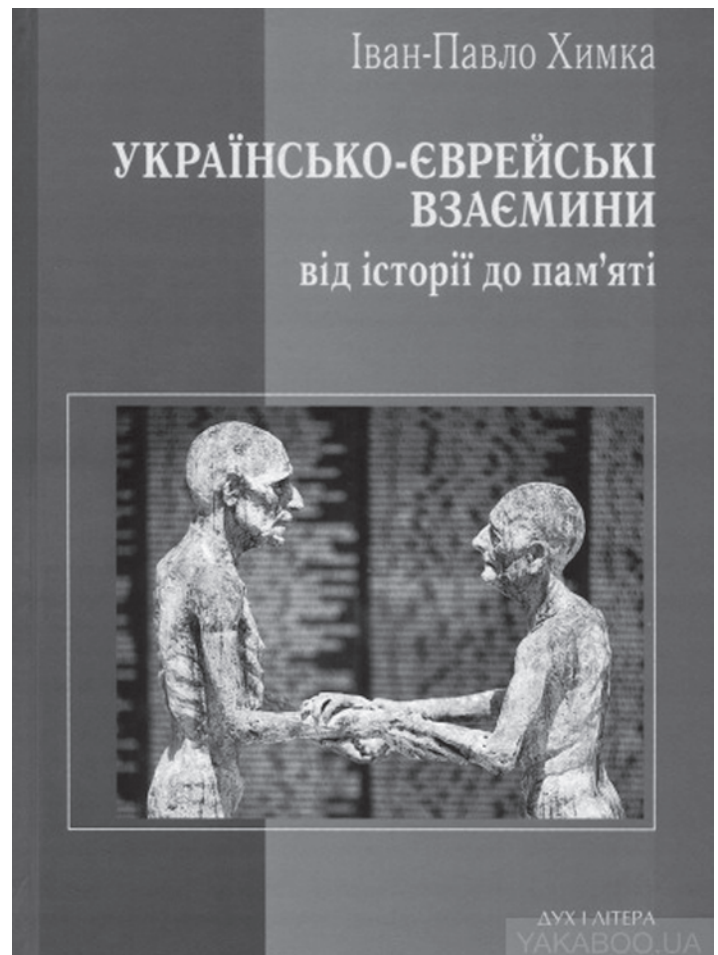
Химка Іван-Павло. Українсько-єврейські взаємини: від історії до пам'яті. — Київ: Дух і Літера, 2019. — 384 с. — (Серія «Бібліотека юдаїки»)

Редакційна колегія інформаційно-педагогічного бюлетеня Українського центру вивчення історії Голокосту «Уроки Голокосту» друкує повний текст передмови наукового редактора збірки статей Івана-Павла Химки Анатолія Подольського. Таке рішення редколегії зумовлено тим, що цю передмову видавці збірки суттєво скоротили і її повний текст не потрапив до видання.

Надто відповідальна справа — писати вступне слово до збірки статей відомого українсько-канадського історика та інтелектуала, професора історії Східної Європи Альбертського університету Івана-Павла Химки. Проте, водночас, це і дуже приємно робити, тому що вже достатньо довго ми знайомі, іноді бачимось, читаємо один одного.

Чудова ідея Центру юдаїки в Києві — підготувати та видати вибрані наукові розвідки і статті професора Химки окремою збіркою. Наукові тексти Івана-Павла, що подані у збірці, за невеличким винятком, являють собою результати його академічних студій з історії євреїв України, історії українсько-єврейських взаємин, що були опубліковані та побачили світ в останні два десятиліття. Незважаючи на те, що всі ці дослідження були вже надруковані в різні періоди в Україні та за її межами, їхня наукова цінність не зменшується, а зібрані разом, в одному виданні, ці тексти дають змогу читачеві спробувати зрозуміти або наблизитись до розуміння концептуальних поглядів автора на українсько-єврейську спільну історію, який є одним із провідних дослідників цієї надскладної проблематики в сучасні часи, в сучасній історіографії щодо історії українського єврейства.

Епіцентром чи то mainstream, наскрізною дослідницькою проблемою публікацій І. Химки, що потрапили до збірки, є тема історії Голокосту на українських землях під час німецької окупації та Другої світової війни, відповідальності тієї частини українців, що взяли співучасть у злочинах проти україн-

ських євреїв. І хоча сам автор час від часу стверджує, що він не є фахівцем у цій проблематиці чи ця проблематика не є основною темою його студій, насправді І. Химка на сьогодні є одним із провідних фахівців із цієї теми. Його дослідження увійшли до ґрунтовних історіографічних оглядів, присвячених

Holocaust Studies. У текстах збірки яскраво висвітлено різні, дражливі аспекти історії українців і євреїв в чорну добу націонал-соціалізму і німецького панування в Україні періоду Другої світової війни. Найперше автор торкається теми колабораціонізму з боку українців під час німецької окупації, зокрема співучасті праворадикальної частини українського національного руху, а саме Організації українських націоналістів (ОУН) і частин Української повстанської армії (УПА), у злочинах націонал-соціалістів проти євреїв на українських землях. Головним географічним ареалом досліджень автора є Східна Галичина. Коли мова йде про історичний контекст Голокосту на українських теренах, спогади тих, що пережили німецьку окупацію, у Івана Химки превалюють приклади Львова або інших місць Західної України.

Також деякі статті у цій збірці автор присвячує розгляду й аналізу проблематики сучасних досліджень з історії Голокосту в Україні, разом з тим торкається проблем викладання цієї теми та збереження пам'яті про єврейські жертви нацистських злочинів. Ці тексти, на мою думку, є одними з найцінніших у виданні.

Безперечно, у більшості текстів І. Химки йдеться про злочинців, катів: автор розглядає поведінку людей в екстремальних умовах нацистської окупації, українсько-єврейські взаємини цих моторошних часів, участь частини українців у анти-єврейських акціях, аналізує деякі спогади (наприклад, у роздумах про книгу Деніела Мендельсона «Втрачені», — про жахливу долю болехівських євреїв, зокрема свідчення Матильди Гелернтер про те, що сталося з пані Гринберг; після цього жити не хочеться і віра в людей втрачається...) ¹. Ми нікуди не дінемося від цього, таких людей було вдосталь, і це не унікальний український випадок. Скрізь у країнах, окупованих або підконтрольних Третьому райху, були ті, хто допомагав суттєво нацистам у справі масового вбивства євреїв. Проте завжди важливо пам'ятати, що ці спогади, як і велика кількість інших свідчень тих, хто пережив жахи Голокосту, базуються на власному, переважно трагічному, досвіді та є суб'єктивними, як зрештою і будь-які мемуари.

Звісно, є й інший, також суб'єктивний, досвід євреїв, які пережили німецьку окупацію, де вони згадують із шаною українців, котрі врятували їм життя. І таких, дякувати Богові, було не так мало, хоча, видається, менше, ніж тих, хто примусово або добровільно поповнював лави катів. Проте ми маємо говорити, писати, не приховувати різні персональні історії та досвід, хоч би які важкі та неприємні вони були для нас, якщо хочемо знати правду про ті часи. І тут для нас дуже важливими є студії Івана Химки, особливо для сучасної молоді генерації українських істориків, які досліджують часи екстремального насильства в новітній історії України.

Маю тут можливість, як науковий редактор збірки статей відомого і поважного українсько-канадського історика, зауважити, що з деякими тезами автора я не погоджуюсь і готовий сперечатись. Насамперед — з інтерпретацією автором сучасного стану української історичної науки, культури пам'яті про жертви націонал-соціалізму, рефлексій на ці теми з боку теперішнього соціуму України. Як дуже слушно пише Іван Химка у своїй передмові до збірки, життя та історія складні, а не прості. Цілоком правильно. Так само в сучасній українській історіографії все складно й неоднозначно. І ми сьогодні в жодному разі не можемо стверджувати, що ідеологія або історична політика, що її просуває сьогодні в суспільстві Український інститут національної пам'яті, є панівною та єдино правиль-

ною. Можливо, підходи УІНП до висвітлення історичних подій, зокрема подій Другої світової війни та оцінки українського націоналістичного руху в цю жахливу добу, є одним з напрямів у теперішній історичній науці в Україні. Діяльність УІНП як державної інституції впливає на суспільство, однак критиків діяльності цього владного інституту, в тому числі серед академічної спільноти, є більше, ніж його симпатиків. І не зважати на їхню думку владі стає дедалі важче. Немає сьогодні в Україні одностайної культурної політики або політики пам'яті про історію війни з націонал-соціалістичною Німеччиною зокрема. І це добре. Так має бути в демократичній країні, не може бути все єдиним, монолітним. Радянські міфи так само прості й хибні, як і націоналістичні міфи.

Інакше ми б сьогодні не говорили б, наприклад, про наукову і освітню діяльність Центру міської історії у Львові, Центру досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства, Українського центру вивчення історії Голокосту в Києві, Центру міжетнічних відносин країн Центральної і Східної Європи у Харкові, єврейських студій в Українському католицькому університеті, сертифікатних і магістерських програм з юдаїки в Києво-Могилянській академії, педагогічну і музейну активність Українського інституту вивчення Голокосту «Ткума» в Дніпрі, потужну наукову і суспільну діяльність Центру студій політики пам'яті та публічної історії «Мнемоніка» у Рівному тощо. Частина цих інституцій не поділяє тенденції щодо героїзації ОУН і УПА, які очевидно притаманні діяльності УІНП. Якщо ми почитаємо тексти і виступи за останні три роки українських істориків, до прикладу, Георгія Касьянова, Андрія Портнова, Ярослава Грицака, Артема Харченка, Василя Расевича, то побачимо, що діяльність УІНП зазнає просто нищівної критики, яку не може, звісно, заборонити президент, чи уряд, чи будь-хто. До речі, так само нам сьогодні важко оцінити однозначно і діяльність самого Інституту національної пам'яті як, скажімо, суто націоналістичну. В 2016–2018 рр. саме УІНП підтримав (і надалі підтримує) науково-освітній проект Музею історії Києва та Українського центру вивчення історії Голокосту «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії»², присвячений пам'яті про єврейські і неєврейські жертви Бабиного Яру. На думку професора Грицака, сучасне українське суспільство не може об'єднатись навколо пам'яті про діячів ОУН чи вояків УПА, а натомість пам'ять про жертви Голодомору і засудження сталінських злочинів об'єднує всі частини країни.

Як я вже зазначив, автор присвятив багато текстів у збірці Східній Галичині і Львову зокрема. Професор Химка ґрунтовно й цілоком правильно критикує один із сучасних музеїв у Львові — «Тюрму на Лонцького» — за односторонність висвітлення історії цієї в'язниці і фактичне замовчування львівського погрому початку липня 1941 р. Однак автор не згадує про новий сучасний музей «Територія Терору»³, в експозиції якого не замовчують Голокост на теренах міста і Східної Галичини, і зокрема проблематику співпраці місцевого населення з німецьким окупаційним режимом. Також ця тема повністю відкрита для дискусії та досліджень у діяльності львівського Центру міської історії. Ці інституції також збирають, досліджують і

² Науково-освітній проект «Бабин Яр: пам'ять на тлі історії» складається з трьох головних компонентів: віртуальної виставки з однойменною назвою, документального фільму «Бабин Яр у пошуках пам'яті» та навчального посібника-путівника для вчителів: <http://memo.ky.kiev.ua/>. Також вчителі історії київських шкіл під методичним керівництвом Українського центру вивчення історії Голокосту вже підготували інтерактивну версію путівника: <http://osvita.ky.kiev.ua/>. Крім УІНП, проект фінансово підтримала канадська фундація «Українсько-єврейська зустріч».

³ Офіційний сайт музею: <http://territoryterror.org.ua/>.

¹ Химка Іван-Павло. Українсько-єврейські взаємини: від історії до пам'яті. — Київ: Дух і Літера, 2019. — С. 324–336.

роблять доступними в публічному просторі джерела і свідчення про рятування євреїв неєвреями під час окупації, що було пов'язано з величезним ризиком для життя і тих, хто рятував, і тих, кого рятували.

Так само важко уявити, щоб УІНП міг сьогодні завадити розвитку студій з історії Голокосту. За період суверенності України, починаючи з 1991 р. в українській історичній науці поступово формується наука, академічна школа з вивчення історії Голокосту, трагічної долі українських євреїв в добу Другої світової війни, німецької окупації України. Саме за часів незалежності тема Голокосту стала окремою проблемою наукових досліджень в українській історіографії ХХ ст., історії Другої світової війни; також перекладено з різних мов і опубліковано спогади українських євреїв, які пережили Голокост¹.

Одним із кардинальних результатів досліджень історії Голокосту в українській історичній науці став процес аналізу трагічних, моторошних подій, масових вбивств євреїв на українських землях і всіх аспектів цієї болочої теми, в загальному контексті нацистської окупації України, військових дій, життя на окупованих територіях. З'явилась ціла низька дисертаційних досліджень на ці теми².

¹ Див., напр., деякі вибрані праці за останнє десятиріччя: *Нахманович В. Р.* Буковинський курінь і масові розстріли євреїв Києва восени 1941 р. // Український історичний журнал. — 2007. — № 3 (474). — С. 76–97; *Євстаф'єва Т. О.* Трагедія Бабиного Яру крізь призму архівних документів Служби безпеки України // Архіви України. — 2011. — № 5. — С. 137–158; *Бабин Яр: масове убивство і пам'ять про нього: Матеріали міжнародної наукової конференції 24–25 жовтня 2011 р., м. Київ.* — Київ: Український центр вивчення історії Голокосту, Громадський комітет для вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру, 2012; *Радченко Юрій.* «Його чоботи та есесівська форма були забризкані кров'ю...»: таємна польова поліція, поліція безпеки та СД, допоміжна поліція у терорі щодо євреїв Харкова (1941–1943 рр.) // *Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі.* — 2011. — № 2 (10). — С. 46–87; *Світло в темряві: Розповідь Симона Стерлінга, який пережив Голокост, розказана ним Філіс Стерлінг Якобс:* [пер. з англ.]. — Київ: Український центр вивчення історії Голокосту, 2012; *Дімент Майкл.* Самотній вигнанець. — Київ: Український центр вивчення історії Голокосту, 2016; *Гауптман Мікаель.* Забуті могили / Пер. з польськ. А. Шарого. — Київ: Український центр вивчення історії Голокосту, 2017; *Дойч Міна.* Спогади лікаря про Голокост / [Пер. з англ. А. Павлишин]. — Київ: Дух і Літера, 2011; *Возрождение памяти: воспоминания свидетелей и жертв Холокоста.* — Вып. 4. — Днепропетровск: Центр «Ткума», 2011; *Левін К.* Мандрівка крізь ілюзії: [пер. з англ.]. — Львів: Свічадо, 2007; *Ковба Ж.* Останній рабин Львова Єзекіль Левін. — Київ – Львів: Дух і Літера; Всеукраїнський єврейський благодійний фонд «Хесед-Ар'є», 2009.

² Дисертаційні дослідження з проблематики історії Голокосту, захищені в часи незалежності України: *Подольський А.* Нацистський геноцид щодо євреїв України 1941–1944: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.05 / Нац. акад. наук України. Ін-т нац. відносин і політол. — Київ, 1996. — 18 с.; *Левітас Ф.* Євреї України в роки Другої світової війни: Автореф. дис. ... д-ра. іст. наук: 07.00.05 / Нац. акад. наук України. Ін-т нац. відносин і політол. — Київ, 1997. — 33 с.; *Винокурова Ф.* Фонди Державного Архіву Вінницької області як джерело з історії долі євреїв під час румунської окупації 1941–1944 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Держ. ком. архівів України. Укр. наук.-дослід. інст. архів. справи та документознав. — Київ, 2003. — 19 с.; *Гончаренко О.* Голокост на території Київщини: загальні тенденції та регіональні особливості (1941–1944): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. — Черкаси, 2005. — 20 с.; *Суровцев О.* Голокост у Північній Буковині та Хотинщині в роки Другої світової війни: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Чернівці, 2006. — 20 с.; *Сузацька Н.* Геноцид проти єврейського населення Півдня України в роки німецько-румунської окупації (1941–1944 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Запоріж. нац. ун-т. — Запоріжжя, 2006. — 20 с.; *Трепачева О.* Окупаційний режим і єврейське населення Днепропетровщини 1941–1943 гг.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Днепр. нац. ун-т. ім. О. Гончара. — Днепропетровск, 2010. — 20 с.; *Радченко Ю.* Нацистський геноцид єврейського населення України на території прифронтової зони (1941–1943 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Харк. нац. ун-т

Отже, історію Голокосту в сучасній українській гуманітаристиці розглядають як складову історії України середини минулого століття, часів Другої світової війни на українських теренах. Фактично за чверть століття українські дослідники розробили низку аспектів історії Голокосту, зокрема дослідили український контекст цієї проблематики: регіональні дослідження долі євреїв на теренах України під німецькою та румунською окупацією; історії Праведників народів світу; статистичні дані жертв Голокосту; перші спроби узагальнених досліджень; антиєврейська німецька пропаганда на окупованих українських землях; українсько-єврейські взаємини під час окупації; євреї в русі Опору нацистському режимові.

Очевидно, що перед українськими істориками ще багато недосліджених або маловивчених аспектів теми Голокосту. Передовсім нагальними є студії з надто складних питань історії Голокосту: співучасть неєврейського місцевого населення у масових розстрілах євреїв, що організували та здійснювали нацистські окупанти; колаборація з німецькою окупаційною владою праворадикальних українських націоналістичних організацій під час масових екстермінацій українських євреїв. У найближчому майбутньому дослідників також чекають такі важливі наукові теми в рамках вивчення історії Голокосту, як людська поведінка в екстремальних умовах німецької антисемітської пропаганди, персональні долі людей, родин. Дедалі актуальнішими стають мікроісторичні, локальні дослідження конкретних місць у маленьких містечках, де чинилося велике зло. Також важливою тематикою є вивчення стану й перспектив розвитку сучасної культури пам'яті про жертви Голокосту в Україні. Студії з цих аспектів історії Голокосту сприятимуть долученню цієї теми до загального наукового нарративу історії України в добу Другої світової війни.

Я цілком упевнений, що ця збірка статей відомого українсько-канадського історика Івана-Пола Химки допоможе вирішенню цих дослідницьких завдань, сприятиме розвитку наукових, історичних студій із теми Голокосту, українсько-єврейських взаємин часів Другої світової війни та налагодженню добрих і чесних відносин між цими народами сьогодні в Україні.

Наприкінці своєї передмови до цього видання автор слушно зазначає, що багатовікове співжиття українців та євреїв на українських землях далеко не завжди було таким трагічним і конфліктним, як у жахливу добу війни і Голокосту, відносини між двома спільнотами були різними, і часто-густо відбувався продуктивний взаємовплив культур. Такий висновок надихає нас і сьогодні, коли українці і євреї намагаються будувати свою спільну антиімперську ідентичність у сучасній, демократичній Україні.

Анатолій Подольський,
кандидат історичних наук, директор УЦВІГ

ім. В. Каразіна. — Харків, 2012. — 35 с.; *Михальчук Р.* Ідеологічно-правові, соціально-економічні аспекти геноциду євреїв Рівненщини під час нацистської окупації (1941–1944 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / НУ «Острозька академія». — Острог, 2014. — 20 с.; *Склокіна І.* Офіційна радянська політика пам'яті про нацистську окупацію України (за матеріалами Харківської області), 1943–1985 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Нац. акад. наук України. Ін-т історії України. — Київ, 2014. — 23 с.; *Слободинський Д.* Порятунк євреїв українцями у роки Другої світової війни: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київ. нац. ун-т. — Київ, 2015. — 17 с.; *Медведовська А.* Голокост в Україні в суспільній думці кінця ХХ – початку ХХІ століть: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Дніпр. нац. ун-т. ім. О. Гончара. — Дніпро, 2016. — 20 с. Також нещодавно були захисти досліджень, які побіжно торкаються проблематики історії Голокосту, це роботи молодих істориків: Богдан Зек, Ірина Моторна, Сергій Іванов. Наприкінці 2019 р. готується до захисту Володимир Зліньський.

НОВІ ВИДАННЯ ЦЕНТРУ

Український центр вивчення історії Голокосту має честь представити нове число наукового часопису «Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі» (№ 1(17)/2019).

Це число є спеціальним випуском, виданим за сприяння та підтримки Центру перспективних досліджень Голокосту ім. Джека, Джозефа і Мортон Манделів Меморіального музею Голокосту США та фундації «Українсько-єврейська зустріч». У виданні подано публікації, які пройшли рецензійний відбір. Серед авторів є також колишні учасники програм, організованих за підтримки Меморіального музею Голокосту США, зокрема, літньої школи із вивчення історії Голокосту в Україні та програми наукового стажування Центру ім. Манделів. Твердження, аргументи та висновки, що містяться у цьому числі, належать авторам. Вони не обов'язково відображають погляди Меморіального музею Голокосту США.

Це число часопису було офіційно презентовано під час IV Літньої школи для молодих українських науковців з історії Голокосту, що відбулася в Києві влітку 2019 р. Школа спільно організована КНУ ім. Тараса Шевченка та Українським центром вивчення історії Голокосту за підтримки Меморіального музею Голокосту США та фундації «Українсько-єврейська зустріч». Особлива подяка відповідальному редактору часопису Михайлу Тяглому за плідну співпрацю під час підготовки видання.

ЗМІСТ

ДОСЛІДЖЕННЯ

Марта Гавришко. Згвалтування у сховках: сексуальне насильство під час Голокосту в Україні

Юрій Капарулін. Голокост євреїв-аграріїв Херсонщини

Ольга Радченко. Принудительный труд евреев на строительстве дорог на участке между Уманью и Кировоградом, 1942–1943 гг.

Станіслав Сергієнко. Бабин Яр: гендерні та вікові аспекти виживання

Павло Худіш. Міграційний досвід закарпатських євреїв, котрі вижили в Голокості

Роман Шляхтич. Архівно-слідчі справи поліцаїв як джерело вивчення історії Голокосту на території Криворіжжя в роки німецької окупації

РЕЦЕНЗІЇ

Ян Бурцлафф. Jeffrey S. Kopstein, Jason Wittenberg. Intimate Violence: Anti-Jewish Pogroms on the Eve of the Holocaust. – Ithaca, NY, Cornell University Press, 2018. – 192 p.

Ірина Склокіна. Arkadi Zeltser. Unwelcome Memory: Holocaust Monuments in the Soviet Union / Transl. A. S. Brown. – Jerusalem: Yad Vashem, 2018. – 372 p.

Мартін Шоу. Omer Bartov. Anatomy of a Genocide: The Life and Death of a Town Called Buczacz. – New York: Simon and Schuster, 2018. – 399 p.

ХРОНІКА

Оксана Довгополова, Антон Дробович. Експертний семінар з міжнародною участю «Голокост: факти, меморіалізація, уроки» (Київ, 15 листопада 2018 р.)

Петро Долганов, Наталія Івчик. Ексклюзивні наративи, конфлікти пам'ятей і примирення: роздуми з VI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Політика пам'яті в теоретичному та практичному вимірах» (Рівне, 3–4 травня 2019 р.)

НОВИНИ БІБЛІОТЕКИ ЦЕНТРУ

Стяжкіна Олена. Стигма окупації: радянські жінки у самобаченні 1940-х років. — Київ: Дух і Літера, 2019. — 384 с.

«Стигма окупації: радянські жінки у самобаченні 1940-х років» — це книжка про війну та неспроможність людей осягнути окупаційний досвід як у момент його проживання, так і у перші роки після вигнання нацистів. Дослідження побудовано навколо історії трьох жінок та двох режимів, один з яких змушував своїх громадянок бути радянськими й героїчно загинути, а інший — нацистський — зректись й радянського, й людського. У книжці йдеться про розпач і виживання, про відмінності у розумінні та сприйнятті добра й зла, про пошуки й обрання стратегій життя та смерті, про тонкі й непевні грані між колаборацією та праведністю, спротивом і відстороненням, мародерством і підтримкою інших. Це також аналіз жіночого досвіду й травматичного й нестабільного процесу пошуку слів і механізмів самоописання у контекстах «подвигу», «зради», «ворогів», «героїв», що змінювались впродовж 1940-х рр. як унаслідок внутрішніх інтенцій дієвиць, так і під тиском усталених державних пропагандистських настанов щодо «правильної поведінки» радянських громадян під окупацією. Це історія формування державної політики стигматизації окупованих і самостигматизації людей, що вважали себе радянськими. Це історія нелінійності досвіду війни, викладена некодифікованою мовою самих жінок, одна з яких шукала для себе канонічної героїчної біографії, друга сміливо й відчайдушно боролася за виживання, а третя — рятувала інших без огляду на ризик покарання нацистською або радянською владою.

Левчук Ірина. Промоутерки змін: діяльність жіночих організацій у Польщі міжвоєнного періоду: [монографія] / За ред. проф. М. М. Гона. — Рівне: Волин. обереги, 2018. — 248 с.

Книгу присвячено проблемі емансипації жінок. Авторка досліджує цю тему на сюжетах, почерпнутих з історії Польщі міжвоєнного періоду. Героїні її оповіді — ті, хто своїми ідеями та справами сприяли формуванню нового образу жінки, подоланню усталених гендерних стереотипів.

Враховуючи особливості тодішнього соціуму — передусім роль, яку в самоідентифікації індивіда відігравала церква, авторка монографії розкрила жіночу історію в її національних шатах. Вона дослідила процес становлення і діяльності польських, українських та єврейських жіночих організацій. Зосередження уваги саме на них зумовлено тим, що саме ці нації були найчисельнішими у Другій Речі Посполитій.

Діяльність жіночих організацій трьох націй висвітлено не паралельними векторами, а навпаки — такими, що повсякчас перетинаються. Адже в основі авторської ідеї — порівняти їхні пріоритети, з'ясувати спільне та особливе в роботі жіночих організацій українок, польок та єврейок.

Книга адресована історикам, спеціалістам гендерних студій, усім, хто цікавиться питаннями жіночих організацій.

Матеріали III–VI Всеукраїнських науково-практичних конференцій «Політика пам'яті в теоретичному та практичному вимірах» (Рівне, 2016–2019 рр.). – Рівне: Волинські обереги, 2019. – 372 с.

У збірнику представлені напрацювання дослідників, які вивчали різні аспекти політики пам'яті, зокрема, питання вшанування пам'яті жертв геноцидів та масових убивств, місце національних меншин у колективній пам'яті титульних націй, а також проблему конструктивних формування/коригування колективної пам'яті.

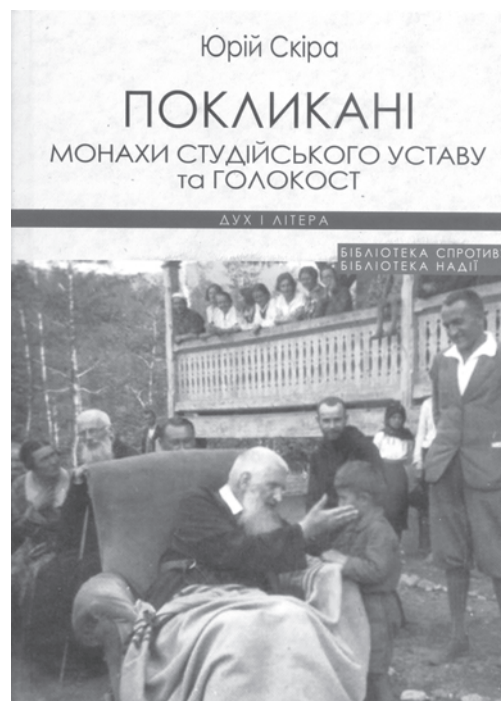
Збірка сформована за результатами Всеукраїнських науково-практичних конференцій, які в 2016–2019 рр. проведені в м. Рівне «Центром студій політики пам'яті та публічної історії «Мнемоніка». Вона адресована науковцям, аспірантам і студентам, учителям, усім тим, хто цікавиться проблемою колективної пам'яті.

Збірник видано в межах проекту «Політика пам'яті в теоретичному та практичному вимірах» за підтримки Rosa Luxemburg Stiftung в Україні з коштів Міністерства закордонних справ ФРН.

Скіра Юрій. Покликані: монахи Студійського Уставу та Голокост: монографія. – Київ: Дух і Літера, 2019. – 272 с.

У монографії розглядається діяльність монахів Студійського Уставу щодо порятунку євреїв під час Голокосту на території Львівської архієпархії Греко-Католицької Церкви. Автор дає відповіді на різноманітні запитання, пов'язані з переживаннями; відображає мотиви, методи та ризики обох сторін акції; розвінчує міфи, які склалися через недостатні знання попередніх дослідників щодо умов та можливостей рятувальників і місцевості. Монографія відновлює історичну правду та формує комплексне бачення участі студитів у рятувальній акції, яка відбулася з ініціативи їхнього архімандрита митрополита Андрея Шептицького та зберегла життя кільком сотням дорослих і дітей.

Книга призначена для широкого кола читачів.

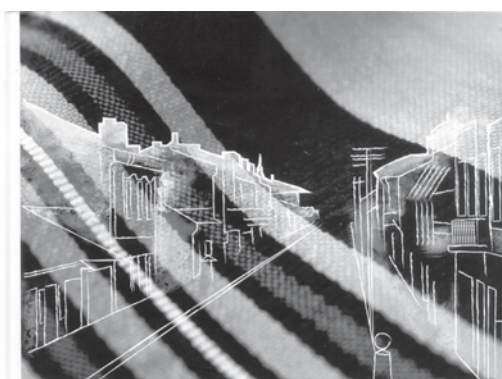

Гон Максим. ROWNE: обриси зниклого міста. – Вид. 2-ге. – Рівне: Волин. Обереги, 2019. – 160 с.

У книзі висвітлено життєдіяльність однієї з національних громад, яка в десятиліття, що пролягли між двома світовими війнами, становила більшість населення Рівного, – євреїв. Автор розкрив їхню участь у суспільно-політичному житті, економіці міста, діяльність громадських організацій, відобразив окремі аспекти міжнаціональних взаємин.

Герої книги – як відомі в Рівному й на Волині громадсько-політичні діячі, меценати, так і ті містяни, яким щодня доводилося боротися з бідністю. Таким чином, на сторінках цієї книги відтворено не тільки ті чи інші аспекти громадсько-політичного життя в Рівному, а й історію повсякдення.

Книга адресована історикам, краєзнавцям, етнополітологам, усім тим, хто цікавиться минувиною Рівного й вітчизняною історією загалом.

**ROWNE:
ОБРИСИ
ЗНИКЛОГО
МІСТА**

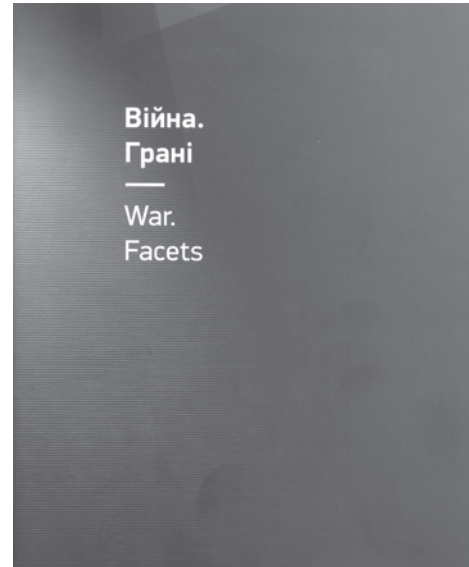
Максим Гон

Війна. Грані / Редкол.: Л. Легасова (кер. проекту) та ін. — Київ: Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, 2018. — 220 с.

Науково-популярне видання демонструє багатогранність і строкатість Другої світової війни на українських землях шляхом висвітлення окремих маркерних проблем, а також за допомогою автентичних музейних предметів із фондів Національного музею історії України у Другій світовій війні розкриває складні та болючі реалії світового протистояння, що ставлять людину на межу виживання в умовах безжалісного воєнного буття.

У книжці представлені історії людей, які пережили полон, примусові роботи, депортації в роки націонал-соціалістичної окупації українських теренів у роки Другої світової війни. Таким чином, повертаються забуті історії тих, хто пережив екстремальні часи.

Книга призначена для всіх, хто цікавиться історією України у Другій світовій війні.

ОГОЛОШЕННЯ

ВЧИМОСЯ З МИНУЛОГО – ДІЄМО ЗАРАДИ МАЙБУТНЬОГО: НАВЧАННЯ ПРО ІСТОРІЮ ГОЛОКОСТУ І ПРАВА ЛЮДИНИ

Оголошується прийом заявок до участі в семінарі-школі з навчання про історію Голокосту і права людини, який відбудеться 1–5 листопада 2019 р. в Києві.

Метою семінару-школи є покращити рівень навчання про історію Голокосту та права людини в Україні. Програма надає можливість поєднати український і міжнародний досвід у викладанні цих тем та обґрунтуванні актуальності історичних подій у сьогоденні.

Семінар-школа передбачає п'ятиденну інтенсивну програму, призначену для освітян, вчителів середньої та старшої школи. Майбутні учасники школи мають продемонструвати певний досвід викладання про Голокост, а також мотивацію продовжувати навчати про Голокост і права людини після участі у школі. Після семінару-школи учасники зможуть подаватися на програму міні-грантів задля втілення освітніх проєктів зі своїми учнями та донесення отриманої інформації до учнів своїх шкіл і місцевих громад.

Форма реєстрації за посиланням: <https://forms.gle/YDhRoN8Tabej8um99>.

Термін подання заявок: до 23 вересня 2019 р.

Участь є безкоштовною, учасники мають власним коштом доїхати до та з місця проведення семінару-школи.

Докладну інформацію дивіться за посиланням <https://drive.google.com/.../1ABabacTkEByVy7hk-pHKvecWr.../view...>, а також звертайтеся на електронну адресу uhcenter@holocaust.kiev.ua або телефоном +380442859030.

Семінар є спільним заходом Інституту ім. Ольги Ленгель (The Olga Lengyel Institute for Holocaust Studies and Human Rights, TOLI) та Українського центру вивчення історії Голокосту.

Запрошуємо молодих дослідників, тренерів та освітян зголошуватись до участі у міжнародному проєкті «International Training on Holocaust Education – Entangled History as a perspective for non-formal education».

Семінар відбудеться 7–14 листопада 2019 р. у Польщі.

Критерії відбору: ви вже працюєте з підлітками і молоддю, ваша діяльність пов'язана із викладанням Голокосту, громадянської освіти або з історичними проєктами. Або ж ви дуже зацікавлені в цій справі і хочете отримати дієві інструменти та методи. Вам уже виповнилося 18 років, ви мешкаєте в Україні й добре володієте англійською.

Форма заявки: https://docs.google.com/.../1FAIpQLSen_kPc3obA7yD0fT.../viewform.

Кінцевий термін подання заявки: 10 вересня 2019 р.

Докладніша інформація про проєкт, умови участі за посиланням: <https://drive.google.com/.../1QNkkRysXOfmHfINPRIEdMzIHj.../view..>

(Fundacja Krzyżowa dla Porozumienia Europejskiego / Stiftung Kreisau)

Пропонований семінар-школа в царині вивчення історії Голокосту і прав людини буде першим досвідом спільної роботи між Українським центром вивчення історії Голокосту і Інституту ім. Ольги Ленгель.

ВИДАННЯ ПРОЕКТУ «ЗАХИСТИМО ПАМ'ЯТЬ»

Український центр вивчення історії Голокосту оголошує про появу на своєму сайті нової рубрики на сторінці видань Центру. Це рубрика *Видання проекту «Захистимо пам'ять»*, яка містить мікроісторичні дослідження про життя та загибель євреїв та ромів у населених пунктах різних областей України, де у рамках проекту «Захистимо пам'ять» були встановлені меморіали жертвам націонал-соціалістичної Німеччини.

У період німецької окупації 1941–1944 рр. на території сучасної України під час масових розстрілів було вбито понад мільйон євреїв і понад 12 тисяч ромів. Їх поховали у численних могилах.

Міжнародний проект «Захистимо пам'ять» має на меті облаштування знехтуваних і забутих масових поховань євреїв та ромів, а також створення поруч із ними місць пам'яті та інформації для того, аби зберегти пам'ять про жертв для сьогодення та майбутнього.

На території сучасної України розташовані понад дві тисячі місць масових розстрілів. У віддалених ярах, лісах, посеред полів, у колишніх протитанкових рових і піщаних кар'єрах загопи Вермахту, СС та поліція – нерідко за участі місцевого населення – знищували цілі громади. Часто жертв змушували самих викопувати ями та роздягатися. Спочатку вбивали чоловіків, а потім жінок та дітей.

Після війни багато з цих місць убивств пішли у небуття. Для небагатьох, кому вдалося вижити, вшанування пам'яті вбитих членів родини, друзів та знайомих було можливим лише у вузькому колі. Офіційна радянська історіографія відмовлялася визнати євреїв та ромів як окремі групи жертв Другої світової війни. Коли за ініціативи тих, хто вижив і повернувся, встановлювали скромні пам'ятні обеліски, вони мали бути присвячені «мирним радянським громадянам».

Проект «Захистимо пам'ять» поєднує в собі заходи щодо архітектурного захисту та гідного облаштування масових поховань з історичною та педагогічною роботою. Комплексність проекту відображається в таких напрямках та принципах діяльності:

- Точне місцезнаходження та межі поховань у місцях проекту визначають за допомогою неінвазивних методів.
- Масовим похованням і прилеглим територіям надають адміністративний захист, що передбачає, насамперед, відведення цих територій у комунальну власність. Після облаштування вони мають бути внесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категорією місцевого значення і, отже, підлягати державній охороні.
- Масові поховання захищають архітектурними конструкціями і облаштовують як гідні місця пам'яті та інформації. Найвні пам'ятні знаки зберігають та інтегрують у нові місця пам'яті.
- Місцезнаходження масових поховань, кількість жертв, долі окремих із них і тих, кому вдалося вижити, перебіг злочину та інформацію про злочинців визначають за допомогою історичних досліджень. Результати історичної роботи використовують в освітній програмі з місцевими школами та студентами.

У рамках проекту «Захистимо пам'ять» були споруджені пам'ятники та інформаційні стели у 14 населених пунктах різних областей України, де під час німецької окупації 1941–1944 рр. масово загинули євреї, а також у трьох населених пунктах Житомирської області, де загинули роми: с. Калинівка Олевського району, с. Дівошин Овруцького району і смт Іванопіль Чуднівського району.

Докладніше про проект можна дізнатися на сайті <https://www.erinnerungbewahren.de/uk/>

АНОНС НАСТУПНОГО НОМЕРА

1. Освітній семінар-школа з історії Голокосту на теренах України (Луцьк, 2–7 липня 2019 р.).
2. Проект «Захистимо пам'ять».
3. Освітній курс «Геноцид євреїв Європи: історична перспектива та підходи до вивчення». Семінар у Берліні (вересень 2019 р.).
4. Щорічний семінар-подорож «Історія Голокосту в Україні й Польщі» (вересень 2019 р.).
5. Нові видання Центру (2019 р.).
6. Методичні розробки.
7. Новини бібліотеки Центру.

Адреса редакції:
Український центр вивчення історії Голокосту
вул. Генерала Алмазова, 8, оф. 109
01011, Київ-11, Україна
Тел./факс: +38 (044) 285-90-30
www.holocaust.kiev.ua
e-mail: uhcenter@holocaust.kiev.ua

Редакційна колегія:
Любов Кремінець
Олена Пазюк
Анатолій Подольський

Дизайн, комп'ютерна верстка:
Марина Кулікова

Видруковано:
ФОП Козлов О. М.
м. Київ, 03170, бул. Романа Ролана, 13Г
тел./факс: +38 (044) 206-46-20
Наклад 700 прим.